Fornleifarannsóknir í Skálholti

Greinargerð og tillögur

Adolf Friðriksson, Hildur Gestsdóttir
& Orri Vésteinsson

FS083-98111
Fornleifastofnun Íslands
Reykjavík 1998

© Fornleifastofnun Íslands
Bárugötu 3, 101 Reykjavík
S: 551 1033, fax: 551 1047
Netfang: fsi@mmedia.is

Efni

INNGANGUR 4

FYRRI RANNSÓKNIR 5

FORSENDUR 14

Rannsóknarmarkmið 16
Aðgangur ferðamanna 19

TILLÖGUR: FORNLEIFARANNSÓKNIR 1999-2008 20

Tímaáætlun 20
Framkvæmd 20
Fyrsti áfangi 1999-2002 21
Annar áfangi 2003-2006 21
Þriðji áfangi 2007-2008 22

KOSTNAÐARÁÆTLUN 22

Skýringar og athugasemdir 23

SKRÁ YFIR FORNLEIFAR 26

HEIMILDASKRÁ 37

Inngangur

Sumarið 1998 fór Sigurður Sigurðarson vígslubiskup þess á leit f.h. Skálholtsstaðar að Fornleifastofnun Íslands gerði tillögur að nýjum fornleifarannsóknum í Skálholti. Á þetta mál sér allnokkurn aðdraganda. Á árunum 1952-1958 var gerður uppgröftur á dómkirkjunni í Skálholti og í kjölfarið var hluti af hinum uppgröfnu minjum gerður sýningarhæfur almenningi. Undanfarin ár og áratugi hefur orðið vart áhuga á áframhaldandi rannsóknum í Skálholti því þótt margt markvert hefði komið í ljós við uppgröftinn á 6. áratugnum er stærstur hluti mannvistarleifa á staðnum enn órannsakaður. Takmörkuðust fyrri rannsóknir einkum við kirkjuminjar en aðrar leifar eru að mestu ókannaðar. Skálholtsnefnd stóð fyrir athugunum á staðnum á árunum 1984-1986, m.a. í því augnamiði að vekja á ný áhuga á sögu Skálholtsstaðar og minjum þar. Kom m.a. fram sú hugmynd að finna út húsaskipan staðarins og hlaða síðan lága veggi þar sem byggingar stóðu áður. Í janúar 1985 kallaði Hörður Ágústsson þáverandi formaður Hins íslenska fornleifafélags saman fund þar sem rætt var m.a. um að hefja á ný umfangsmiklar rannsóknir í Skálholti. Hóf hann jafnframt undirbúning að útgáfu á skýrslum Kristjáns Eldjárns og samstarfsmanna hans um rannsóknirnar 1954-1958. Rannsóknir þeirra hafa nú verið gefnar út í vandaðri útgáfu og hlotið góðar viðtökur, en nýjum uppgrefti hefur ekki verið hleypt af stokkunum enn sem komið er.

Þessari greinargerð er ætlað að vera grundvöllur að frekari undirbúningi að rannsóknum í Skálholti. Þekktum heimildum um minjar þar hefur verið safnað saman og á grundvelli þeirra samið ágrip um sögu fyrri rannsókna á staðnum. Fjallað er um forsendur fyrir nýjum rannsóknum og gerð grein fyrir kostum þess og göllum að hefja á ný uppgröft með kynningu á minjastaðnum og á sjálfum rannsóknunum fyrir almenningi og ferðamönnum. Síðast er sett fram tillaga að framkvæmdaáætlun 1999-2008, með verklýsingu og kostnaðaráætlun.

Efni í þessa skýrslu var safnað haustið 1998 og leitað gagna og heimilda um forn mannvirki í Skálholti og sögu fornleifarannsókna þar, en verkinu lauk í desember s.á. Höfundar skýrslunnar þakka Hildi Gestsdóttur fornleifafræðingi fyrir aðstoð við söfnun og skráningu heimilda um fornleifar í landi Skálholts og sr Sigurði

Sigurðarsyni vígslubiskupi fyrir leiðsögn og margvíslega aðstoð.

Fyrri rannsóknir

Skálholtsstaður á sér langa og merka sögu. Ekki er ólíklegt að búseta hafi verið þar þegar í upphafi byggðar en byggfrjó frá lokum 9. aldar sem fundist hafa í nágrenni Skálholts benda sterklega í þá átt.[1] Jörðin var í eigu Mosfellinga í byrjun 11. aldar og þar sat fyrsti biskup Íslands, Ísleifur Gissuarson frá því að hann kom úr vígsluför 1057 til dauðadags 1080. Sonur hans og eftirmaður, Gissur biskup (vígður 1082, dáinn 1118) byggði þar dómkirkju, gaf henni jörðina og varð Skálholt þá fyrsti kirkjustaður á Íslandi. Eru því nærri 950 ár liðin frá stofnun biskupstóls í Skálholti. Í fyrstu var Skálholtsbiskup yfir landinu öllu, en 1106 var stofnaður sérstakur biskupsstóll fyrir Norðlendingafjórðung á Hólum. Íslenska kirkjan efldist mjög á 12. og 13. öld og við það óx Skálholtsstaður að andlegum og veraldlegum auði og varð sannkallaður höfuðstaður Íslands frá seinni hluta 13. aldar. Þar reis þorp bygginga yfir starfsemi stólsins og reistar voru kirkjubyggingar sem voru einstakar í evrópskri byggingasögu. Í kaþólskri tíð stóð skólahald og önnur menningar- og fræðslustarfsemi með blóma í Skálholti, og eftir siðaskiptin var þar reglubundinn skóli. Á 18. öld fór staðnum að hnigna og 1796 var biskupsstóllinn fluttur til Reykjavíkur. Varð Skálholt eftir það venjulegt bóndabýli með sóknarkirkju þar til viðreisn staðarins hófst að nýju á seinni hluta 20. aldar. Hin örlagaríka saga biskupsstólsins verður ekki rakin hér, en vert er að rifja upp fáein atriði er snerta hús og minjar.

Dómkirkjan í Skálholti hefur brunnið a.m.k. tvisvar (1309 og um 1527) og staðurinn allur brann 1630 og varð þar óbætanlegur skaði, þar sem skjöl og bækur urðu eldinum að bráð. Árið 1650 lét Brynjólfur Sveinsson biskup reisa nýja kirkju og staðarhús. Árið 1784 reið harður jarðskálfti yfir Suðurland og skekktist þá kirkjan og hús féllu í Skálholti. Var gerður merkilegur uppdráttur af Skálholtsstað þetta ár, væntanlega vegna tjónsins sem varð á mannvirkjum. Verður vikið að þessum uppdrætti síðar. Eftir að biskupsstóllinn var fluttur til Reykjavíkur 1796 var kirkja

[1] Þorleifur Einarsson: (1957): 'Tvö frjólínurit úr íslenzkum mómýrum.' *Ársrit Skógræktarfélgs Íslands* 1957, 89-97. Þorleifur Einarsson (1963): 'Vitnisburður frjógreiningar um gróður, veðurfar og landnám á Íslandi.' *Saga* 3, 442-469 [endurpr í *Gróður, jarðvegur og saga* (Rit Landverndar 10), Reykjavík

Brynjólfs rifin og ný og mun minni kirkja byggð í hennar stað 1802. Margir munir sem voru í eigu staðarins, þar á meðal merkir forngripir, voru seldir á uppboðum um og eftir aldamótin 1800. Sumir þeirra rötuðu í dómkirkjuna í Reykjavík, aðrir á forngripasöfn í Kaupmannahöfn eða Reykjavík, en enn aðrir skemmdust eða hafa horfið sporlaust. Þar á meðal má nefna Þorlaksskrín og Ögmundarbrík svokallaða. Ekki er vitað um afdrif skrínisins, en reynt var að flytja bríkina til Reykjavíkur. Ekki komst hún á leiðarenda og lá í pakkhúsi á Eyrarbakka í mörg ár. Eru enn eftir af henni smávægilegar leifar sem sýna að þetta hefur verið einn merkilegasti kirkjugripur á Íslandi.[2].

Þótt margir fræðimenn og ferðalangar hafi lagt leið sína í Skálholt eftir að biskupssetrið var flutt burt, er ekki kunnugt um að neinar markverðar rannsóknir eða athuganir á fornleifum í Skálholti hafi átt sér stað fyrr en um miðja 20. öld. Er fornleifanefndin í Kaupmannahöfn hóf skipulega söfnun upplýsinga um fornleifar í danska konungsríkinu á öndverðri 19. öld leitaði hún m.a. hófanna hjá íslenskum sóknarprestum og sýslumönnum. Séra Halldór Þórðarson (1751-1831) á Torfastöðum tók saman skýrslu um minjar í sókninni 1817, en hún virðist nú glötuð. Í dönskum útdrætti sem varðveist hefur eru engar fornleifar nefndar í Skálholti, en sá er útdráttinn samdi nefnir að presturinn hafi hug á að láta grafa í kirkjugarðinn þar í leit að verðmætum forngripum[3]. Ekki fer frekari sögum af því. Finnur Magnússon prófessor, sem ólst upp í Skálholti, var einn nefndarmanna og tók hann saman skýrslu um íslenskar fornleifar 1816-17. Þar nefnir hann hin fornu kirkjugripi í Skálholti, en ekki fornleifar[4]. Fornleifanefndin friðlýsti 10 minjar á Íslandi árið 1817 og eru það fyrstu friðlýsingar á íslenskum minjum. Þá voru friðaðar m.a. minjar í Reykholti, Borgarvirki og á Þórsnesi, en ekki á öðrum merkum stöðum, s.s. í Skálholti eða á Þingvöllum.

1994, 81-106]

[2] Reynt hefur verið að rekja feril þessara fornhelgu gripa eftir öllum tiltækum heimildum, sjá: Sigurður Vigfússon (1888) "Smávegis", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1887,* bls. 38-42; Páll E. Ólason (1916) "Öxin Rimmugýgr", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1915,* bls. 36-38; Matthías Þórðarson (1916) "Athugasemd um Rimmugýgi", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1915,* bls. 39-42; Kristján Eldjárn (1974) "Þorlaksskrín í Skálholti. Samtíningur um glataðan forngrip", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1973,* bls. 19-42; - (1961), Minnishorn Skálholtsdómkirkju. *Stakir steinar.* Akureyri,bls. 85-111; - (1961), Ögmundarbrík. *Stakir steinar,* bls. 112-121; - (1961), Þrætukistan frá Skálholti. *Stakir steinar,* bls. 122-133; - Kristján Eldjárn & Hörður Ágústsson (1992) *Skálholt III. Skrúði og áhöld,*(Staðir og kirkjur I) Reykjavík.

[3] Frásögur um fornaldarleifar 1817- 1823 (1983) Sveinbjörn Rafnsson sá um útg., Reykjavík, bls 215.

[4] Sama heimild, bls. 620-623.

Næsta skref í skráningu íslenskra fornleifa var tekið er Hið íslenska bókmenntafélag hóf söfnun allrahanda upplýsinga um land og þjóð um miðja 19. öld. Séra Björn Jónsson (1803-1866) skráði skýrslu fyrir Torfastaða-, Skálholts-, Bræðratungu- og Haukadalssóknir en sagði að sér væri ekki kunnugt um neinar fornleifar í þessum sóknum[5].

Danski fornfræðingurinn Kristian Kålund kom við í Skálholti í leiðangri sínum um íslenska sögustaði á árunum 1872-74 og þótti "ekki mikið eftir af dýrð biskupstímans"[6]. Þar var nú ósjáleg trékirkja - útkirkja nágrannaprests og bærinn "á engan hátt glæsilegur" og það eina sem honum þótti enn vera sem áður, var hið fagra útsýni. Kålund getur þess að sagnir á staðnum snúist einkum um Þorlák helga og hins vegar um atburði kringum Jón Arason Hólabiskup. "Þorlákssæti" er í brekkunni norðaustan bæjarins og "Þorláksbrunnur" vestan við bæinn. Var Kålund sýndur staðurinn við veginn hjá kirkjugarðinum þar sem Jón og synir hans voru teknir af lífi og voru "blóðblettirnir" enn sýnilegir á klöppinni. Einnig hafði til skamms tíma verið laut í kirkjugarðinum þar sem hinir líflátnu höfðu verið jarðaðir uns Norðlendingar grófu þá upp og fluttu til Hóla. Kålund lýsir ekki sýnilegum kirkjugrunnum en segir að sjá megi tóftir biskupsstofu og skóla.

Er Hið íslenska fornleifafélag var stofnað 1879 hófust reglulegar rannsóknir á íslenskum fornleifum. Brynjúlfur Jónsson frá Minna-Núpi, sem kannaði fjölmarga minjastaði á Suðurlandi í rannsóknarferðum sínum um aldamótin, var fyrstur íslenskra fornfræðinga til að kanna minjar í Skálholti. Hann kom þar árið 1893 og skráði sýnileg ummerki og munnmæli og frásagnir staðkunnugra um fornleifar[7]. Skráði hann m.a. munnmæli er skýrðu uppruna að nafni Skálholts: Átti smalamaður Ketilbjarnar gamla landnámsmanns að hafa hafst við í skála, þar sem bærinn í Skálholti var reistur síðar. Skýrsla Brynjúlfs um fornleifar í Skálholti er stutt, en í henni er að finna upplýsingar um ástand minja þar í lok 19. aldar og munnlegan vitnisburð um húsaskipan þar í tíð Finns biskups, á lokaskeiði biskupsstólsins á 18. öld. Heimildamaður Brynjúlfs var Sigurður Pálsson bóndi á Laug, en hann lýsti staðnum eftir frásögn Jóns Jónssonar, sem lengi hafði búið í Laugarási og dó um 1850, þá nærri hundrað ára. Að sögn Jóns höfðu traðir legið austan að bænum á 18. öld eins og

---

[5] *Árnessýsla: Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843*, Rv. 1979, bls. 140.
[6] P.E.K. Kålund (1877-1882)*Bidrag til Topografisk-Historisk Beskrivelse af Island,* Kh., bls. 120-123.
[7] Brynjúlfur Jónsson (1894) "Rannsóknir í ofanverðu Árnesþingi 1893", *Árbók Hins íslenzka*

þær gerðu enn 1893 og einnig vestan að, hjá Þorláksbrunni og upp á hlaðið. Vatnsból var enn í Þorláksbrunni í lok 19. aldar. Á 18. öld hafði auk biskupshúsanna verið bær þar sem síðar var kálgarður sunnan undir kirkjugarðinum, austan við biskupshúsin, og var hann kenndur við Magnús lögmann Ólafsson (d. 1800). Bærinn stóð enn 1893 þar sem biskupshúsin höfðu verið. Framan við þau var forskáli, kallaður "portið" og var innangengt í önnur hús úr því. Frá vesturhlið bæjarins lágu enn einar traðir til norðurs af hlaðinu upp hjá Staupasteini og fyrir norðan kirkjugarðinn eins og þær höfðu gert síðan á 18. öld. Heygarður var enn sem fyrr vestan norðurtraðanna hjá Staupasteini. Vestan við þær hafði verið mikil útihúsaröð sem snéri göflum í suður en 1893 var þar kominn heygarður. Austan við biskupshúsin var undirgangurinn í kirkjuna og höfðu skólahúsin verið asutan hans, tvö samhliða hús, með þili til suðausturs. Austur frá þeim var "aldingarður" sem lá upp að kirkjugarðinum og óx þar enn kúmen er Brynjúlfur heimsótti Skálholt. Ekki er víst hversu áreiðanleg frásögn Jóns var, enda var hann orðinn gamall og blindur, og sögnin komin í gegnum einn millilið, en hún kemur þó í aðalatriðum heim og saman við uppdrátt sem gerður var af Skálholtsstað 1784. Athygli vekur að samkvæmt skráðri lýsingu Brynjúlfs sneru skólahúsin þiljum til suðausturs, en á uppdrættinum 1784 snúa þau í hásuður.

Brynjúlfur sá "miklar rústir" beggja vegna traðanna niðri við Þorláksbrunn, og upp á túninu norðan við norðurtraðirnar var einnig ógreinileg tóft af svokölluðu "viðarmannahúsi". Norðaustarlega í kirkjugarðinum var tóft, "sem enn heitir Þorláksbúð", og taldi Brynjúlfur hana vera um 11 m langa en 6 m á breidd. Þá greindi hann frá svonefndu Íragerði norðvestast í túninu og átti það að vera leiði hinna írsku sveina Jóns biskups Gerrekssonar. Íragerði var upphækkun, rúmlega 22 m löng og um 2,5 m breið.

Brynjúlfur taldi enn mega sjá ummerki um eldri kirkjur utan við kirkjuna sem þá stóð. Hann rak járntein niður og koma ávalt niður á grjót. Einnig sá hann djúpa laut sem lá að miðri suðurhlið kirkjunnar, þar sem undirgangurinn átti að vera. Hann hafði heyrt að hinir kaþólsku biskupar hefðu verið grafnir í norðurstúku kirkjunnar og lét hann grafa þar sem hann taldi hana hafa verið. Ekki fannst þó annað en eitt hauskúpubrot og járnnagli. Einnig lét hann grafa hjá Söðulhól þar sem hann taldi líklegast að Diðrik frá Minden og menn hans hefðu verið grafnir en varð einskis vísari.

---

fornleifafélags 1894, bls. 3-6.

Brynjúlfur kannaði legsteina í kirkjunni og kirkjugarðinum og skráði niður áletranir á þeim. Nokkrir voru orðnir máðir, sumir brotnir og legsteinabrot höfðu verið notuð í kirkjugarðskampinn. Hann lýsti einnig hinum fáu kirkjugripum sem eftir voru í kirkjunni. Hefur honum þótt ástand þessara merku fornleifa dapurlegt og lýkur skýrslu sinni með þessum orðum: "Mjög er áríðandi að vernda hinar fáu fornmenjar sem enn finnast í Skálholti".

Um aldamótin höfðu engar fornleifar verið friðaðar síðan 1817, en næstu árin fór áhugi á verndun fornleifa vaxandi og árið 1901 sendu formaður Fornleifafélagsins og forsvarsmaður Forngripasafnsins áskoranir í dagblöð um bætta meðferð fornleifa. Sama ár hélt Finnur Jónsson prófessor erindi um fornleifavernd á aðalfundi Fornleifafélagsins[8]. Sagði hann landið fátækt að fornleifum og harmaði hve mörgum þeirra hafi verið spillt, m.a. við túnasléttun, húsbyggingar, og minntist hann þess að nýlega hafði minjum verið spillt við vegargerð í Almannagjá. Varaði hann við því að á mörgum bæjum yrðu geysimiklar breytingar á næstu árum, þannig að erfitt yrði að átta sig á hvernig hafi verið umhorfs áður, og nefndi hann ástand Skálholts sérstaklega sem dæmi þar um.

Orð Finns voru í tíma töluð því víða um landið var minjum spillt við jarðrækt og húsbyggingar. Urðu m.a. veruleg minjaspjöll í Skálholti árið 1902, en þá var grafið fyrir hlöðu beint ofan í bæjarhólinn, við ytri enda undirgangsins og einnig lagður vegur vestur frá bænum og ræsi meðfram honum hjá Þorláksbrunni. Var brunnurinn grafinn fram og tóku vegagerðarmennirnir steinhleðsluna innan úr brunninum, jöfnuðu sjálfan brunninn með ræsinu og var hann þannig gereyðilagður[9]. Sömu sögu var að segja um Skólavörðuna, en úr henni var grjót rifið til húsbygginga.[10]

Minjaspjöll sem þessi leiddu loks til þess að sett voru lög 1907 um verndun fornleifa, og stofnað embætti þjóðminjavarðar, sem var m.a. veitt heimild til að friðlýsa fornleifar og sett viðurlög við minjaspjöllum.

Með setningu þjóðminjalaga tók Þjóðminjasafn Íslands við hlutverki Fornleifafélagsins sem rannsóknarstofnum í fornleifafræði. Fyrsti forstöðumaður

---

[8] Finnur Jónsson (1901) "Verndun fornmenja", *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags 1901*, bls. 1-6.
[9] Brynjúlfur Jónsson (1904) "Fornleifafundur í Skálholti 1902", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1904*, bls. 20-21.
[10] Sigurður Skúlason (1927) "Örnefni um Skálholts-land", *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags 1927*, bls. 62.

þess, Matthías Þórðarson þjóðminjavörður fór um ofanverða Árnessýslu í einum af fyrstu yfirreiðum sínum um landið í þessu nýja embætti. Kom hann við í Skálholti og skráði fáeina forna gripi frá 16. og 17. öld sem hann fann í kirkjunni, og kemur m.a. fram að merkur kirkjuhurðarhringur, sem þar átti að hafa verið var þar ekki lengur. Meðal helstu áhugamála Matthíasar voru fornir legsteinar. Hann rannsakaði steinana í Skálholti og fann legstein Odds biskups Einarssonar "mestallan", en legsteinn Gísla Magnússonar frá Hlíðarenda lá "í brotum hingað og þangað". Taldi Matthías nauðsynlegt að gera frekari ráðstafanir til verndunar legsteinunum og að ástæða væri til að framkvæma nákvæmar rannsóknir í kirkjugarðinum. Ekki gerði hann lýsingu á sýnilegum fornleifum þar enda ekki eftir miklu að slægjast.[11] Matthías vann ötullega að skráningu og rannsóknum á kirkjugripum víða um land og vakti athygli á fornum kirkjumunum frá Skálholti með greinaskrifum.[12] Athyglisvert er að þjóðminjavörður lét hér staðar numið í Skálholtsrannsóknum og var ekkert aðhafst um rannsóknir eða verndun staðarins í embættistíð hans að því frátöldu að árið 1927 friðlýsti hann þar þrjár minjar: Þorláksbúð, Staupastein og Þorláksbrunn.

Á þessum árum hafði Fornleifafélagið fundið sér nýtt hlutverk og barðist fyrir söfnun og varðveislu örnefna víða um land. Hafist var handa um örnefnaskráningu og gerði Sigurður Skúlason skrá yfir örnefni í landi Skálholts og birti í Árbók félagsins 1927.[13]

Árið 1949 urðu þáttaskil í sögu Skálholts hvað minjavernd varðar. Að frumkvæði Sigurbjarnar Einarssonar, sem þá var prófessor í guðfræði við Háskóla Íslands, var stofnað Skálholtsfélag sem hafði það að markmiði að vinna að endurreisn Skálholtsstaðar. Varð félaginu vel ágengt og ráðist var í að reisa nýja kirkju þar sem hinar fyrri kirkjur höfðu áður staðið. Var að þessum framkvæmdum staðið með meiri forsjá og framsýni en öðrum stórframkvæmdum á þessum tíma, því ákveðið var að gera vandaða fornleifarannsókn á eldri grunnum áður en þeir yrðu látnir víkja. Hér má nefna að nokkru áður, er reist var nýtt hús við Tjarnargötu 4, þar sem áður stóð bærinn í Reykjavík, var ekki gerð nein rannsókn þrátt fyrir að í ljós kæmu fornleifar

[11] Matthías Þórðarson (1908) "Smávegis. Athugasemdir gerðar á skrásetningarferð um Árnessýslu ofanverða í júlí 1908", *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags 1908*, bls. 41-2.
[12] Matthías Þórðarson (1910) "Corporal-taskan frá Skálholti", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1909*, bls. 50-51; Matthías Þórðarson (1912) "Forn kaleikur og patína frá Skálholti", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1912*, bls. 51-56.
[13] Sjá nmgr. nr. 9.

frá landnámsöld.[14]

Til undirbúnings uppgreftinum gerði Magnús Már Lárusson athugun á lýsingum á eldri kirkjum í Skálholti eftir rituðum heimildum og voru athuganir hans nýttar til leiðsagnar við rannsóknirnar.[15] Árið 1952 hófst uppgröftur á kirkjugrunnum í Skálholti og var það umfangsmesta rannsókn á einum minjastað á Íslandi til þess tíma. Grafið var árin 1952, 1954-55 og 1958 og stjórnaði Kristján Eldjárn þjóðminjavörður uppgreftinum. Árið 1954 friðlýsti hann fleiri minjar á staðnum, þ.e. Skólavörðuna, eystri- og vestari traðir, Kyndluhól, Þorlákssæti, Leiði sveina Jóns Gerrekssonar í Íragerði og gamalt garðlag syst á túninu.

Uppgröfturinn hófst með frumkönnun sem Björn Sigfússon gerði. Gróf hann leitarholur hér og hvar til að finna takmörk eldri kirkjugrunna, einnig gróf hann upp undirganginn að hluta og í svokallaðannVirkishól. Gerði hann ítarlega skýrslu um rannsókn sína, en hún hefur ekki verið birt á prenti. Árið 1954 var gerður uppdráttur af kirkjugarðinum og nánasta umhverfi hans, grafið í Þorláksbúð að hluta, og í dómkirkjugrunnana. Fannst þá m.a. steinþró Páls biskups Jónssonar með beinum hans og bagli. Árið 1955 var grafinn upp grunnur af byggingu norðan við stöpulinn, og lokið við uppgröft á Þorláksbúð. Grafið var í "beinakjallara" og uppgrefti haldið áfram í undirganginum. Voru og grafnar leitarholur hér og þar, aðallega norðan við kirkjustæðið. Þá var umhverfi staðarins snyrt, veggjasteinar í Þorláksbúð voru réttir og grasþökur lagðar í gólfið, Skólavarðan var löguð sem og Þorlákssæti. Árið 1958 var lokið rannsókn á undirganginum og eldra byggingarstig hans kannað. Var hann síðan endurbyggður frá kirkjugarði að kirkju. Þá var einnig ýtt ofan af bæjarhólnum og hann sléttaður. Veggjarbrotum og bæjarleifum frá 19. og 20. öld var ýtt burtu og suður af hólnum. Taldi Kristján, sem hafði umsjón með þessum aðgerðum, að ekkert benti til "að farið væri neitt umtalsvert niður í rústir frá biskupatímanum". Sagði hann að miklar mannvistarleifar væru því enn í jörðu sunnan og suðvestan við kirkjuna og kirkjugarðinn.[16] Næstu ár á eftir var unnið að úrvinnslu rannsóknanna en útgáfa þeirra tafðist lengi. Svo virðist sem rannsóknarskýrsla um uppgrafna tóft norðan stöpuls hafi glatast og skýrsla um uppgröftinn í Þorláksbúð hefur ekki verið gefin út, og gæti verið týnd, en skýrslur um kirkjugrunna, undirgang, legstaði og mannabein

---

[14] Sbr. Matthías Þórðarson (1944) "Fundnar fornleifar í Reykjavík", *Vikan,* . Nr. 23-4, bls. 22 og 28.
[15] Magnús Már Lárusson (1954) "Dómkirkjan í Skálholti", *Samtíð og saga,* VI.
[16] Kristján Eldjárn, Håkon Christie & Jón Steffensen (1988) *Skálholt Fornleifarannsóknir 1954-1958,* (Staðir og kirkjur, I), Reykjavík, bls. 15-20.

var gefin út árið 1988 í umsjá Harðar Ágústssonar.[17]

Rannsóknirnar í Skálholti vöktu mikla athygli á sínum tíma og var reglulega greint frá framvindu þeirra í fjölmiðlum. Í ávarpi sínu í bókinni um Skálholtsrannsóknir segir Sigurbjörn Einarsson biskup fæsta hafa vænst þess að "fréttir frá Skálholti yrðu girnilegri fróðleikur í blöðum og útvarpi en flest annað á því misseri".[18] Þessar rannsóknar leiddu í ljós merkilegar heimildir um eldri kirkjur á staðnum, undirganginn og allnokkra legstaði. Segja má að fundur steinþróar Páls Jónssonar hafi jafnframt verið fornleifafundur aldarinnar.

Á síðustu áratugum hafa fornleifar í Skálholti notið friðhelgi. Talsverð uppbygging hefur verið á staðnum en flestum nýbyggingum hefur verið valinn staður utan minjasvæðisins, og hafa frekari spjöll ekki orðið á bæjarhólnum eða næsta nágrenni hans.

Í upphafi níunda áratugarins vaknaði áhugi á að halda áfram fornleifarannsóknum í Skálholti og beina nú sjónum að sjálfum bæjarhólnum og þeim útbyggingum sem tilheyrðu biskupssetrinu. Á árunum 1984-1986 gerði Þjóðminjasafn Íslands nokkrar minniháttar athuganir á þessum leifum að ósk Skálholtsnefndar. Var helsta markmið rannsóknanna að athuga hve áreiðanlegur uppdrátturinn af staðnum frá 1784 væri og kanna ystu mörk minjastaðarins. Árið 1985 var reynt til að finna smiðjuna sem merkt er á uppdráttinn, vestur frá bænum á móts við Kyndluhól. Virtist móta fyrir henni á yfirborði. Talsvert fannst af smiðagjalli, og fram komu hleðsluleifar af tröðum, en smiðjan sjálf fannst ekki. Þó hefur hún ekki verið langt undan. Skýrslur um þessar athuganir hafa ekki verið birtar[19] en Þór Magnússon telur að "að með þeim könnunarrannsóknum sem gerðar hafa verið síðustu árin, sé nú búið að afmarka útlínur hins forna Skálholtsstaðar með allmikilli nákvæmni".[20] Hér er líklega helsti djúpt í árinni tekið. Könnunarrannsóknir 1984-86 stóðu einungis yfir í um vikutíma í hvert sinn, en mannvistarleifar í og við biskupssetrið ná yfir mjög stórt svæði og er það með stærstu minjastöðum landsins.

---

[17] Kristján Eldjárn hafði þá þegar gefið út skýrslu um undirganginn: "Undirgangurinn í Skálholti", *Afmælisrit Björns Sigfússonar.* Björn Teitsson, Björn Þorsteinsson og Sverrir Tómasson (ritstj.), Reykjavík, 1975, bls. 168-188.

[18] "Ávarp", í Kristján Eldjárn o.fl. 1988, bls. 9.

[19] Sbr. Þór Magnússon (1985) "Skýrsla um Þjóðminjasafn Íslands 1984", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1984,* bls. 202; - (1986) "Skýrsla um Þjóðminjasafn Íslands 1985", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1985,* bls. 200; - (1987) "Skýrsla um Þjóðminjasafn Íslands 1986", *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1986,* bls. 177.

[20] Sama heimild, 1987, bls.177.

Fyrirliggjandi lýsingar í úttektum og uppdrættir af staðnum auðvelda vitaskuld alla viðleitni til að ná heildarmynd af staðnum með takmörkuðum uppgrefti, en jafnframt ber að hafa í huga að samanburður á gömlum uppdráttum og þess sem upp kemur í mjóum könnunarskurðum er vandasamt verk.

Loks er vert að geta athugana Harðar Ágústssonar við úrvinnslu Skálholtsrannsókna og frágang þeirra til útgáfu. Hann hefur einnig safnað heimildum um staðinn,[21] tekið túlkun á gerð kirknanna til rækilegrar endurskoðunar,[22] og samið vandaðar skrár um áhöld og skrúða og safnað saman þeim upplýsingum sem um Skálholtsgripi má finna í prentuðum og óprentuðum heimildum.[23] Hafa rannsóknir Harðar á heimildum um húsakost stólsins m.a. leitt í ljós að húsaskipan hefur í megindráttum verið hin sama frá miðri 16. öld og til loka 18. aldar. Samkvæmt uppdrættinum frá 1784 má skipta byggingunum í Skálholti í nokkra flokka: 1) kirkja og búð innan kirkjugarðs, 2) traðarskemmur norðvestan kirkjunnar, 3) heygarður, hlaða, fjós og önnur skepnuhús vestan bæjarins, 4) geymslur og smiðja þar suður af, 5) hús á fremra hlaði og loks 6) innistaðurinn. Vænta má að upplýsingar um lögun húsa og hlutverk séu áreiðanlegar á uppdrættinum, en stærðarhlutföll og vegalengdir á milli bygginga geta verið ónákvæm. Uppdrátturinn er engu að síður merkilegur leiðarvísir við mögulegan uppgröft á Skálholtsminjum.

Þótt húsaskipan hafi í meginatriðum verið svipuð frá 16. og fram á 18. öld, er ekki þar með sagt að svo hafi verið á öldunum þar á undan. Um það er næsta lítið vitað þó finna megi vísbendingar um að heildarskipulag staðarins hafi ekki breyst mikið. Þegar undirgangurinn milli kirkju og bæjarhúsa var grafinn upp komu í ljós tvö byggingarstig, hið yngra er talið frá 1650-1785, en hið eldra var í notkun fram frá 17. öld, en óljóst er hversu miklu eldra það er. Um undirgöngin er hinsvegar getið þegar Órækja Snorrrason sótti að Gissuri Þorvaldssyni í Skálholti 1242 og er freistandi að ætla að þau hafi ávallt verið á sama stað. Þó ekki sé í lýsingunni af bardaganum í Skálholti getið nákvæmlega um húsaskipan á staðnum er ekkert í henni sem bendir til að skipulag staðarbygginga hafi verið öðruvísi þá en á seinni öldum.[24]

Líklegt er að erfitt geti reynst að greina í sundur og ákvarða aldur á öllum húsum sem kunna að koma í ljós við uppgröft í bæjarhólnum. Komið hefur í ljós við

---

[21] Hörður Ágústsson (1978) "Fjórar fornar húsamyndir", *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags 1977,* bls. 135-159; Hörður Ágústsson (1989), Húsagerð á síðmiðöldum. *Saga Íslands III.* Rv, bls. 261-300.
[22] Hörður Ágústsson (1990)*Skálholt II. Kirkjur,*(Staðir og kirkjur I), Rv.
[23] Kristján Eldjárn & Hörður Ágústsson (1992)*Skálholt III. Skrúði og áhöld,*(Staðir og kirkjur I), Rv.
[24] *Sturlunga saga*, Örnólfur Thorsson ritstj., Rv. 1988, bls. 447-49

uppgröft á bæjarhólnum í Stóruborg að þar eru mörg lög af byggingarleifum, tóft ofan í tóft, hús hafa verið stytt og lengd, hlaðið fyrir dyr, veggir rifnir, hleðslur bættar og svo mætti lengi telja Hvað sem því líður, verður eflaust unnt með vönduðum uppgrefti að sýna fram á almenna gerð húsa á biskupsstólnum og innbyrðis afstöðu þeirra á mismunandi tímum. Fróðlegt væri að að kanna hólinn allan, niður í óhreyfð jarðlög, en til þess þarf að fjarlægja yngri minjar. Einnig verður að hafa í huga að uppgröftur á bæjarhólnum öllum er mjög umfangsmikið verk. Er því æskilegra með hliðsjón af minjaverndarsjónarmiðum og mögulegri kynningu á staðnum fyrir almenning, að láta staðar numið þar sem komið verður niður á heillegar fornleifar, en grafa eftir eldri leifum utan þeirra, eða þar sem því verður við komið án þess að spilla yngri minjum. Yrði það í samræmi við þá stefnu sem mótuð var í rannsóknunum fyrr á öldinni, en þá var t.d. yngra byggingarskeið undirgangs fjarlægt, hið eldra varðveitt og endurbyggt, en ekki er vitað hvort þar undir gætu leynst enn eldri minjar.

Forsendur

Forsendur þess að hefja umfangsmiklar fornleifarannsóknir í Skálholti eru einkum þessar:

- Skálholt var höfuðstaður Íslands um aldir. Þar er að vænta að jörðin geymi miklar upplýsingar um mörg meginatriði í sögu þjóðar og kirkju.
- Gerðar hafa verið rannsóknir á kirkjugrunnum og undirgangi, en það er fátt ofanjarðar sem minnir á forna reisn staðarins.
- Þrátt fyrir talsvert rask eru miklar minjar enn undir sverði í Skálholti og fyrri rannsóknir og umhverfisaðstæður benda til að varðveisluskilyrði lífrænna leifa séu þar mjög góð.
- Sorgleg örlög fjölmargra dýrgripa og ýmissa sögulegra minja í Skálholti kalla á nauðsyn þess að leggja sérstaka áherslu á varðveislu, rannsóknir og kynningu á þeim minjum sem þar er enn að finna.

Þetta eru grunvallarforsendur alls rannsóknarstarfs í Skálholti og með hliðsjón af þeim verða hér rakin nokkur helstu atriði sem snerta undirbúning að nýjum rannsóknum.

Vert er að huga að nýjum Skálholtsrannsóknum í samhengi við sögu

rannsókna á íslenskum sögustöðum. Í nær öllum tilfellum hafa framkvæmdir ýmist verið unnar við ófullnægjandi vísindaleg skilyrði, eða fjárhagslegum stuðningi við þær hætt áður en uppgrefti eða úrvinnslu uppgraftagagna lýkur. Þegar litið er yfir sögu rannsókna á merkustu minjastöðum landsins koma ýmsar dapurlegar staðreyndir fram. Fyrsti stóruppgröfturinn á mikilvægum sögustað var þegar bæjarhóllinn á Bergþórshvoli var grafinn upp 1927. Beitt var grófum uppgraftaraðferðum, meira að segja á þeirra tíma mælikvarða, en úrvinnslu, skýrslugerð og útgáfu einfaldlega sleppt. Árið 1944 var grafið fyrir húsgrunni á gamla bæjarstæði Reykjavíkur en þá var engin rannsókn gerð. Á árunum 1970-73 var síðan enn grafið í miðbæ Reykjavíkur og var þá gerð vönduð rannsókn. Til er skýrsla á ensku um rannsóknina, en afrakstur hennar hefur ekki verið kynntur íslenskum almenningi. Gerð var uppmæling á sýnilegum búðaleifum á Þingvöllum á árunum 1986-88 en árangur hennar var aldrei birtur. Unnið var að stóruppgrefti í Reykholti 1987-89 en horfið var frá þeim annsóknum veggna ótryggrar fjármögnunar og var ekki hafist handa að nýju fyrr en 1998. Vegna húsaviðgerða á Bessastöðum var grafið víða í bæjarhólinn 1986-1996 og komu fram merkar leifar frá öllum öldum Íslandssögunnar. Gekk rannsóknin erfiðlega vegna átaka milli framkvæmda- og rannsóknaraðila og fékkst rannsóknin ekki unnin á forsendum minjaverndar eða fornleifafræði. Að vísu hefur verið komið upp snoturri sýningu í kjallara Bessastaðastofu, en rannsóknarskýrslur um uppgröftinn hafa enn ekki litið dagsins ljós. Gerðar voru umfangsmiklar rannsóknir í Viðey á árunum 1986-1994. Þar var unnið að uppgrefti í flýti. Haldin hefur verið sýning á ýmsu sem fannst, og birtar hafa verið nokkrar áfangaskýrslur. Sýningar á gripum frá Bessastöðum og Viðey er mjög jákvæð viðleitni til kynningar á afrakstri þessara rannsókna, en æskilegt hefði verið að ljúka þessum verkefnum með fullkominni vísindalegri útgáfu á uppgreftrinum sem og lipru riti ætluðu almenningi til fróðleiks og skemmtunar. Erlendis geta gestir á sögufrægum stöðum valið úr fjölda rita, s.s. bæklingum, ritlingum og bókum um minjar og sögu viðkomandi staðar. Í samanburði við ofangreind verkefni má segja að Skálholtsrannsóknir 1954-58 hafi verið óvenjuvel heppnaðar. Þar var unnið vísindalega að uppgrefti, haldin tímabundin sýning sem hlaut mikla og verðskuldaða athygli, gripir hafðir á fastasýningu og loks, að vísu miklu síðar, vönduð útgáfa á uppgreftinum fyrir fræðimenn og almenning.

Á allra síðustu árum hefur verið vakning meðal stjórnvalda og almennings að standa að minjakynningu á skipulagðan hátt og gerðar hafa verið nokkrar úttektir á

merkum minjastöðum síðustu misseri.[25]

Við undirbúning að nýjum rannsóknaráfanga er mikilvægt að halda áfram því góða starfi sem unnið hefur verið í Skálholti og þróa áfram þá stefnu sem Kristján Eldjárn og Sigurbjörn Einarsson mótuðu í upphafi um miðja öldina. Nýjar fornleifarannsóknir í Skálholti eru í raun liður í áframhaldandi uppbyggingu þar og með þeim yrði drjúgur skerfur lagður til þess að efla staðinn sem menningarmiðstöð. Til að svo megi verða er nauðsynlegt að tefla saman ólíkum sjónarmiðum um rannsóknir, varðveislu og kynningarmál.

Rannsóknarmarkmið

Í nútímafornleifafræði nægir jafnan ekki að hefja uppgröft án þess að hafa skýr rannsóknarmarkmið. Ekki er nóg að rannsóknarstaðurinn eigi sér merka sögu, heldur er nauðsynlegt að uppgröftur feli í sér markmið sem þjóna vísindalegum tilgangi.

Fyrir utan rannsóknirnar í Skálholti 1954-58, sem höfðu skýr og afmörkuð markmið, hefur yfirleitt verið ráðist í uppgrefti á helstu sögustöðum landsins án þess að mótuð væri rannsóknarstefna eða settar fram rannsóknarspurningar. Er ekki að efa að það er ein meginástæðan fyrir því að mun minna hefur orðið úr vísindalegu framlagi þessara rannsókna en ætla mætti miðað við fjáraustur og fyrirhöfn. Mestu máli skiptir að í rannsóknaráætlun séu sett skýr markmið í hverjum áfanga, þannig að tryggt sé að rannsóknin skili niðurstöðum jafnóðum, sem hafi sjálfstætt gildi og geti einnig haft áhrif á þær athuganir sem síðar eru gerðar. Þetta er sérstaklega vandasamt á stórum og flóknum minjastöðum eins og Skálholti og verður að laga rannsóknarmarkmið að því að þar er von á afarmiklu magni af upplýsingum um aðskiljanlegustu atriði. Rannsóknarmarkmið verða þannig að vera skýr, það verður að vera fyrirsjáanlegt að þeim megi ná og þau verða að ná yfir öll þau atriði sem fornleifarnar geta gefið vísbendingar um. Það dugar því ekki að ætla eingöngu að grafa upp það sem fyrir augu ber, eða hafa of einfalt markmið eins og að uppgröfturinn eigi að varpa ljósi á þróun byggingartækni. Rannsóknaráætlun verður einnig að vera sveigjanleg enda liggur það í eðli fornleifauppgraftar að óvæntir hlutir koma í ljós og verður að vera hægt að bregðast við þeim og laga rannsóknina að nýjum forsendum.

Skálholt er sérstæður staður að því leyti að þar er augljóst sögulegt samhengi

---

[25] Sjá t.d.: Adolf Friðriksson, Birna Gunnarsdóttir & Orri Vésteinsson (1995) *Fornleifar og ferðamál í Eyjafirði: Rannsóknir og kynning á Gásakaupstað,* Fornleifastofnun Íslands, FS009-95061; Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson (1998) *Um fornleifar á Þingvöllum - frumathugun,* FSÍ, FS061-98121; Orri Vésteinsson (1998) *Vígðalaug í Laugardal. Greinargerð,* FSÍ, FS054-98041, Reykjavík

sem fornleifarannsókn þarf að geta varpað ljósi á. Augljóst er að rannsókn á slíkum stað myndi geta varpað ljósi á vöxt kirkjulegra stofnana í öndverðu, efnahag biskupanna á mismunandi tímum, rekstur og skipulag íslensks stórbýlis, lífsstíl íslenskrar yfirstéttar á mismunandi tímum og innflutning á erlendum varningi svo nokkur aðalatriði séu nefnd.

Í Skálholti stóð lítið þorp húsa af ýmsum stærðum og gerðum og þau gegndu ýmsum hlutverkum. Á Íslandi hafa bæjarrústir verið grafnar upp á nokkrum stöðum, en óvíða gefst tækifæri til að rannsaka með grefti húsakynni af jafnfjölbreyttu tagi og í Skálholti. Að auki eru þar minjar frá öllum öldum Íslandssögunnar. Hugsanlega mun reynast erfitt að finna elstu minjar þar, því þær gætu hafa horfið við síðari byggingaframkvæmdir þar sem staðurinn var svo lengi í byggð og hús reist, lagfærð, rifin og umbyggð á sama staðnum, öld eftir öld. Engu að síður munu allar upplýsingar um elstu ummerki um mannaferðir í Skálholti hafa sjálfstætt fræðilegt gildi.

Að frátöldum stóru kirkjubyggingunum í Skálholti, voru þar á miðöldum veglegar byggingar til að hýsa biskupa, sveina þeirra og jafnvel fjölskyldu, staðarpresta, skólasveina, aðra embættismenn kirkjunnar, fjölda þjónustufólks og gesta. Þar fyrir utan var fjöldi bygginga fyrir hina fjölbreyttu starfsemi, bæði andleg störf (þ.e. skóli og skrifstofur) og fyrir sjálfan búreksturinn með fjölda af skemmum, búrum, smiðjum, skepnuhúsum og öðrum útihúsum. Skálholt hefur verið stærsta bú á Íslandi og hafa þar verið glæsilegri hús en á öðrum stöðum á landinu. Við siðaskiptin urðu í sjálfu sér engin grundvallarumskipti á staðnum þó biskuparnir hafi er frá leið haft minna umleikis en á miðöldum, en fróðlegt væri að rannsaka þær breytingar sem urðu á 16. öld, t.d. byggingar vegna skólahalds og minjar um prentsmiðju. Að auki eru rannsóknir á minjum frá síðari öldum mikilvægar, því til er talsvert af upplýsingum um staðinn, þ.e. úttektir og lýsingar og uppdrættir, sem auðvelda túlkun á þeim mannvistarleifum sem fram gætu komið. Þarna gefst fágætt tækifæri til að bera kennsl á og skoða óvenjulegar húsaminjar á borð við vefarahús, sýruklefa og bókakames.

Að frátöldum athugunum á gerð og lögun fornbygginga í og við bæjarhólinn í Skálholti verður einnig áhugavert að huga að samhengi þeirra við umhverfi staðarins. Efnahagslegt veldi Skálholts var reist á mörgum stoðum. Skálholtsstaður safnaði miklum auði í landi og lausum aurum. Til eru heimildir um ítök og eignarhald biskupsstólsins víða um land sem gerði biskupunum kleyft að halda uppi starfsemi

sinni. Jörðin geymir ekki eingöngu húsaleifar heldur og margvíslegar lífrænar leifar sem geta varpað ljósi á ýmsar spurningar um efnahag, mataræði og heilsufar. Margt bendir til að varðveisluskilyrði í jarðvegi séu hin ákjósanlegustu í Skálholti. Það hefur m.a. í för með sér að rannsóknir á úrgangi, öskuhaugum með dýrabeinaleifum og plöntuleifum gæti reynst árangursrík. Munu fornvistfræðilegar rannsóknir af þeim toga geta bætt miklu við þekkingu um efnahag Skálholtsstaðar fyrr á öldum.

Mjög spennandi verður að tefla saman sögulegum heimildum og þeim þekkingarbrotum sem jörðin geymir en finna má með aðferðum fornleifafræði og fornvistfræði.

Með þessar almennu forsendur í huga má setja fram tillögu um rannsóknarspurningar sem yrðu meginviðfangsefni nýrra Skálholtsrannsókna. Er gert ráð fyrir tveimur megináherslum, annarsvegar saga biskupsstólsins sjálfs, einkum í efnahagslegu tilliti, og hinsvegar saga lands og þjóðar í ljósi heimilda frá Skálholti.

Saga Skálholts og biskupsstólsins

- Hvenær hófst búseta í Skálholti og hvers eðlis var hún?
- Urðu breytingar á efnahag Skálholts við stofnun biskupsstóls á 11. öld?
- Að hve miklu leyti stóð heimajörðin undir rekstri staðarins annars vegar, og ítök og gjöld hins vegar? Má rekja þróun í þessu tilliti milli 11. og 18. aldar?
- Lýsa breytingar á húsaskipan og áhöldum á 11. öld til 18. aldar breyttum áherslum í starfsemi biskupanna? (t.d. veisluhald, gestrisni, skólahald, skrifræði, prentverk, hestaeldi, heimasmíðar)
- Urðu breytingar á efnahag Skálholts í kjölfar siðaskipta, á 16. öld til 18. aldar?
- Er hægt að rekja hningun staðarins á 18. öld til efnahags- og/eða umhverfisaðstæðna í Skálholti?

Saga lands og þjóðar

Hvað segja heimildir frá Skálholti um:

- sögu akuryrkju og garðyrkju á Íslandi?
- samskipti Íslands við erlendar þjóðir, innflutning á nauðsynjum og munaðarvöru?
- íslenska stílþróun, smíði listgripa og áhalda?
- byggingartækni og þróun húsbygginga á Íslandi?
- rekstur íslenskra stórbýla?

- neysluhátta íslenskrar yfirstéttar?

Allar þessar spurningar eru mjög viðamiklar og gæti hver og ein orðið lífsstarf fyrir fræðimann. Við uppgröftinn verður fyrst og fremst nauðsynlegt að hafa í huga að halda til haga öllum vísbendingum sem varpað geta ljósi á þessar spurningar og leita leiða til að varpa ljósi á samhengi þeirra. Í hverjum rannsóknaráfanga verður síðan að skilgreina mun afmarkaðri viðfangsefni sem taka mið af þeim minjum sem verið er að rannsaka hverju sinni, s.s. hvar er prentsmiðjan, hverskonar hús var hún og hvað geta leifarnar sagt um prentverkið?

Aðgangur ferðamanna

Er ráðist verður í rannsóknir í Skálholti er mikilvægt að íslenskur almenningur og erlendir ferðamenn hafi greiðan aðgang að rannsóknunum og geti fylgst með framvindu þeirra. Til þessa eru aðstæður í Skálholti heppilegar. Í sambandi við uppgröftinn væri æskilegt að setja upp sýningu á staðnum sem gæfi gestum yfirlit um sögu staðarins og markmið uppgraftarins, með kortum er sýndu t.d. skógar- og rekaítök, dreifingu og fjölda stólsjarða og uppdrátt af minjasvæðinu. Við þá sýningu yrði síðan bætt nýjungum árlega, t.d. uppgröfnum forngripum og teikningum af rannsóknarsvæðinu með liprum skýringum. Rannsóknarsvæðið sjálft þarf einnig að vera aðgengilegt. Gestir sem á staðinn koma þurfa að eiga kost á leiðsögn um rannsóknarsvæðið, bæði þau svæði þar sem rannsóknum er lokið og gengið hefur verið frá minjum til skoðunar og eins þau svæði sem verið er að grafa upp hverju sinni. Þessu ber að haga svo að heimsóknin verði mönnum eftirminnileg, en spilli ekki eða tefji starf fornleifafræðinga. Þá er einnig æskilegt að gestir geti keypt upplýsingabæklinga og/eða bækur um sögu Skálholts og um fornleifarannsóknirnar auk annars varnings sem ferðamenn búast við að geta aflað sér á sögustöðum.

Þegar í upphafi rannsókna er nauðsynlegt að gera ráð fyrir að hinar uppgröfnu minjar verði gerðar sýningarhæfar að uppgrefti loknum. Þannig verði rannsóknirnar ekki aðeins aðdráttarafl á meðan þær standa yfir heldur um ókomna tíð.

Aðstæður til rannsóknar- og kynningarstarfs í Skálholti eru óvenjugóðar. Þar eru næg húsakynni til að hýsa meðalstóran fornleifaleiðangur og standa fyrir kynningu á sögu staðarins og fornleifarannsóknum auk þess sem þar er engin starfsemi sem krefst þess að fornleifar víki eða að takmarkar möguleika á skynsamlegu fyrirkomulagi rannsókna og kynnigar.

Tillögur: Fornleifarannsóknir 1999-2008

Hér er lagt til að hafnar verði fornleifarannsóknir að nýju í Skálholti. Eftirfarandi tillögur byggja á þeim forsendum sem raktar voru í síðasta kafla. Lagt er til að hefja stórt og metnaðarfullt rannsóknarverkefni til langs tíma, en skipta því í minni áfanga. Fornleifarannsóknir eru fjárfrekar og er æskilegt að dreifa þeim kostnaði á lengri tíma. Auk þess er heppilegt að fornleifafræðingar hafi ráðrúm til að vinna úr gögnum jafnóðum og að umfang þeirra sé ekki meira en svo að ekki megi ljúka nauðsynlegri úrvinnslu áður en næsti áfangi hefst.

Tímaáætlun

Í Skálholti eru nægar mannvistarleifar til að hægt væri að reka þar fornleifauppgröft áratugum saman. Hér er þó lagt til að í fyrstu umferð verði reiknað með 10 ára rannsóknartímabili, sem skiptist í þrjá megináfanga. Í tveimur fyrri áföngum, 1999-2002 og 2003-2006, verði uppgröftur í Innstaðnum og er miðað við að lokið verði uppgrefti á byggingaleifum þar frá 16. öld til 19. aldar auk þess sem leitað verði eldri leifa utan við Innstaðinn. Miðað er við að þessum áföngum muni ljúka með sýningum og útgáfu, og verði sýnu meiri viðbúnaður 2006 en þá verða 950 ár liðin frá vígslu fyrsta biskups í Skálholti. Rétt er að minnast þessara tímamóta á veglegan hátt með rækilegri kynningu á niðurstöðum rannsóknanna og samhengi þessara tímamóta við íslenska nútímasögu. Í sýningu við lok fyrsta áfanga 2002 verður lögð áhersla á sögu skólahalds í Skálholti, sem höfði ekki síst til nemenda á öllum skólastigum, en gert er ráð fyrir að uppgröftur árin 2000 og 2001 muni leiða í ljós leifar skólabygginga frá seinni öldum.

Að loknum uppgrefti verður árin 2007-2008 unnið að lokaúrvinnslu og frágangi uppgraftargagna og samið heildarverk um Skálholtsrannsóknir 1999-2006 auk þess sem lögð verða drög að framhaldi rannsókna á Skálholtsstað.

Framkvæmd

Lagt er til að þessum aðaláföngum verður skipt í árlega undiráfanga. Verkefnisstjóri mun ásamt 4 fornleifafræðingum stunda uppgröft í júlímánuði á hverju ári og síðan annast úrvinnslu á rannsóknargögnum í 5 mánuði sama ár. Æskilegt væri að hafa fjölmennara uppgraftarlið, enda er minjastaðurinn stór, en kostnaður við það yrði mjög mikill. Á Hofstöðum í Mývatnssveit, þar sem nú fer fram umfangsmesta

fornleifarannsóknin á Íslandi, hefur sumarskóli Fornleifastofnunarinnar verið rekinn samhliða uppgreftinum. Þannig hefur leiðangurinn notið aðstoðar 10-15 nemenda á hverju sumri. Þar sem aðstæður til skólahalds eru þegar fyrir hendi í Skálholti er tilvalið að Skálholtsstaður og Fornleifastofnun hafi samstarf um að sumarskóli stofnunarinnar verði rekinn samhliða uppgreftinum og afköst við rannsóknina þannig aukin, en kostnaði haldið innan hæfilegra marka.

Fyrsti áfangi 1999-2002

- 1999: Undirbúningur. Gerður verður vandaður uppdráttur í stórum mælikvarða (1:200) af öllum minjastaðnum, þ.e. biskupssetri og útbyggingum. Til grundvallar verða lagðar eldri ritheimildir og rannsóknir, fornleifaskráning sem gerð var 1998-99 (sbr. viðauka) en auk þess verða loftmyndir teknar af staðnum og nágrenni hans, fjarkönnun gerð með viðnámsmæli til að leita byggingaleifa. Þá verður einnig grafið upp úr eldri rannsóknarstöðum, Þorláksbúð endurgrafin og grafið upp úr þeim skurðum sem gerðir voru 1902 og 1984-86. Er þetta nauðsynlegt til fjarlægja rask og gefur jafnframt færi á að kanna jarðvegsskipan án þess að grafa nýja könnunarskurði og einnig verður hægt að mæla þessa staði inn og fella saman við ný uppgraftargögn.
- 2000: Hafinn uppgröftur á þeim stað þar sem "skólaskáli", "skólinn" og "konrektoris hús" stóðu. Fornvistfræðilegar rannsóknir hafnar á öskuhaug og jarðvegi.
- 2001: Grafin upp "göngin" og þau hús sem sögð eru hafa staðið austan þeirra, þ.e. "skólans sjúkrastofa", sýruklefi, geymsluhús og "skólans borðstofa". Undirbúin sýning á árangri rannsókna sumarið 2002.
- 2002: Lokið rannsóknum á þeim svæðum sem opnuð voru 2000 og 2001.

Annar áfangi 2003-2006

- 2003: Hafinn uppgröftur á húsum vestan við "göngin", þ.e. "prestkamers", "búr, "mið-" og "innsta kamers", og "biskups-baðstofa".
- 2004: Uppgrefti haldið áfram á áðurnefndum stöðum og að auki grafnar upp vestur- og austurtraðir.
- 2005: Uppgrefti haldið áfram á innistaðnum, og að auki grafin upp smiðja, fjós, hlaða, eldhús og prenthús.

- 2006: Uppgrefti lokið á áðurnefndum stöðum og sýnilegar minjar gerðar aðgengilegar. Hátíðarsýning í tilefni af 950 ára afmæli biskupsdóms í Skálholti.

Þriðji áfangi 2007-2008

- 2007-8: Úrvinnsla og lokafrágangur á rannsókninni í heild. Undirbúningur hafinn að nýjum rannsóknaráföngum í ljósi þess árangurs sem náðst hefur.

Þessi áætlun er lögð til með fyrirvara um breytingar sem eflaust verða þegar verkið hefst. Framvinda rannsóknanna er bundin þeim skilyrðum sem rannsóknaraðstæður og minjaverndarsjónarmið setja. Ekki er ljóst í hvaða ástandi þessar minjar eru eða hve sýningarhæfar þær verða. Þess ber að minnast að hús frá lokaskeiði biskupstímans skemmdust verulega í jarðskjálftanum á Suðurlandi 1784. Ákvarðanir um hvaða minjum verður fargað til að halda áfram rannsóknum á eldri mannvistarlögum verður að taka á síðari stigum.

Kostnaðaráætlun

Árleg útgjöld í fyrsta og öðrum áfanga:

Verkefnisstjóri	3.600
4 fornleifafræðingar	2.400
Efni	200
Forvarsla	300
Stofnkostnaður	300
Áhöld og viðhald	200
Aðkeypt þjónusta	300
Kynning og þjónusta	400
Fæði	500
Húsnæði	0
Ferðir og flutningar	200
Stjórnun	400
Útgáfukostnaður	100
Annar kostnaður	200
Alls (þús. kr.)	9.100

Að auki leggur FSÍ og samstarfsaðilar til um fjórðung útgjalda við uppgröftinn:

Laun (12.5%)	860
Fornvistfræðirannsóknir: dýrabein	600
Jarðvegsrannsóknir	200
Skóli FSÍ	1.200
Alls (þús. kr.)	2.860

Heildarkostnaður á ári: 11. 860 þús. kr.

Skýringar og athugasemdir

1) *Útseld vinna* sérfræðings FSÍ er kr 4000 pr. klst. að jafnaði, en ef um langtímaverkefni verður að ræða, er veittur 12,5% afslláttur. Reiknað tímagjald verður því 3500 kr. með afslætti.
2) *Verkefnisstjóri* vinnur að undirbúningi rannsókna hverju sinni, stjórnar uppgrefti og annast úrvinnslu uppgraftargagna, alls 6 mánaða starf.
3) Auk verkefnisstjóra munu *4 fornleifafræðingar* vinna við uppgröft í einn mánuð, alls 4 mannmánuðir á ári.
4) *Efniskostnaður.* Fornleifauppgrefti fylgir ýmis kostnaður við efniskaup, s.s. teiknibúnaður, þ.m.t. vatnsþolinn teiknipappír; borðar og gróðurdúkur til að hylja uppgrafin svæði eða verja gegn vatnsaga, sérstakar umbúðir til að pakka inn forngripum, jarðvegssýnum og dýrabeinum. Annar efniskostnaður er girðingarefni, göngubrýr og pallar fyrir gesti.
5) *Forvarsla.* Kostnaður við forvörslu er jafnan ófyrirsjáanlegur, þar eð ekki er hægt að geta til um hve margir forngripir finnast, í hvaða ástandi þeir eru og hve mikillar aðhlynningar þeir muni þurfa við. Hér er gert ráð fyrir að á hverju ári finnist 400 forngripir sem þarf að forverja, og að kostnaður pr. forngrip verði kr. 750. Gert er ráð fyrir að einn af fornleifafræðingum þeim sem starfar við uppgröftinn hafi sérmenntun á sviði forvörslu og geti annast forvörslu meginhluta gripasafnins á vettvangi en sá kostnaður sem hér er gert ráð fyrir er fyrst og fremst kostnaður við sérfræðiaðstoð. Hér er ekki gert ráð fyrir óvæntum stórfundum sem krefjast kostnaðarsamrar forvörslu til langs tíma.
6) *Stofnkostnaður.* Við fornleifauppgröft þarf margvíslegan dýran tækjabúnað, s.s. alstöð (þ.e. rafstýrður og stafrænn hæðarmælir og fjarlægðarnemi), myndavélar, færibönd, dælur, viðnámsmælar og málmleitartæki. FSÍ leggur til slíkan búnað, en þar sem hluti af þessum tækjum verður bundinn á staðnum allan tímann sem uppgröftur á sér stað, mun reynast nauðsynlegt að kaupa viðbótarbúnað. Slík tæki munu jafnframt afskrifast að mestu á rannsóknartímabilinu. Hér er gert ráð fyrir lágri meðalgreiðslu sem dreifist á öll árin.
7) *Áhöld og viðhald* þeirra. Þetta er annar tækjakostnaður, þ.e. ódýr áhöld, s.s. skóflur, grafskeiðar, fötur, hjólbörur, jarðvegssigti, málbönd, tommustokkar,

mælistikur, naglar og snæri. FSÍ leggur til áhaldasafn í uphafi rannsóknar, en það mun síðan þarfnast verulegs viðhalds á hverju ári.

8) *Aðkeypt þjónusta.* Kaupa þarf þjónustu gjóskulagafræðings á hverju sumri til að greina gjóskulög. Áætlaður kostnaður af hans starfi er 40 vinnustundir á kr. 4000, alls kr. 160 þúsund. Þá er gert ráð fyrir aldursgreiningu á C-14 sýnum, allt að 160 þúsund á ári og önnur aðkeypt þjónusta, s.s. jarðýtuvinna.

9) *Kynning og þjónusta.* Undir þennan lið falla útgjöld vegna: a) útgáfu bæklinga, b) uppsetningu á litlum sýningum um framvindu uppgraftar, c) leiðsögn gesta, d) heimasíðugerð, e) samskipti við fjölmiðla og ferðaþjónustu.

10) *Fæði.* Fæðiskostnaður er áætlaður kr. 30 þús. pr. mann á mánuði.

11) *Húsnæði.* Gert er ráð fyrir að Skálholtsstaður leggi til húsnæði á staðnum. FSÍ leggur til skrifstofuhúsnæði við úrvinnslu 5 mánuði á ári.

12) *Ferðir og flutningar.* Undir þessum kostnaðarlið er gert ráð fyrir öllum ferðakostnaði uppgraftarleiðangursins til og frá rannsóknarstað, flutningi á tækjum og fundum og flutningi á sýnum til rannsóknarstofa erlendis. FSÍ leggur til leiðangursbifreið, en afnot af henni verða greidd skv. kílómetragjaldi.

13) *Stjórnun.* Í stjórnun felst kostnaður vegna yfirstjórnunar, þ.m.t. undirbúningur og skipulag verksins í heild, frágangur, mannaráðningar, ferðir og fundir vegna yfirstjórnar.

14) *Útgáfukostnaður.* Skv. reglugerð um þjóðminjavörslu er fylgir Þjóðminjalögum nr. 88/1989 er leyfi til fornleifarannsókna háð þeim skilyrðum að uppgraftarskýrslur verði gefnar út. Hér er gert ráð fyrir að skýrslur um einstaka áfanga rannsóknarinnar verði gefnar út reglulega.

15) *Annar kostnaður.* Hér er gert ráð fyrir öðrum kostnaði sem til fellur, þ.m.t. vegna aðstöðu til úrvinnslu sem FSÍ leggur til, ljósritun frumgagna, dreifing á framvinduskýrslum o.þ.h.

16) *Hlutur FSÍ* - Laun. Gert er ráð fyrir 12.5% afslætti af tímagjaldi.

17) *Bein.* Gert er ráð fyrir að sérfræðingar Hunter College í New York taki þátt í Skálholtsrannsóknum, og verði það liður í yfirstandandi samstarfi við FSÍ. Hunter College leggur til einn beinasérfræðing í vettvangsvinnu í einn mánuð. Hann annast stjórnun og umsjón rannsókna á dýrabeinum á vettvangi og í rannsóknarstofu. Hunter College leggur til aðstöðu við úrvinnslu beina á rannsóknarstofu sinni, ásamt kostnaði við úrvinnsluna (u.þ.b. 2 mannmán.), alls um þrjá mannmánuði. Umfang þessa rannsóknarþáttar veltur á skilyrðum á

vettvangi, s.s. varðveisluskilyrði beina o.þ.h.

18) *Jarðvegsrannsóknir.* Gert er ráð fyrir að sérfæðingur við Háskólann í Stirling í Skotlandi taki þátt í Skálholtsrannsóknum, og verði það liður í yfirstandandi samstarfi við FSÍ. Hann mun starfa tvær vikur á vettvangi, hafa umsjón með jarðvegsrannsóknum á vettvangi og í rannsóknarstofu. Stirling leggur til aðstöðu við jarðvegsrannsóknir á rannsóknarstofu, ásamt kostnaði við úrvinnsluna (1 mannmán.), alls u.þ.b. tvo mannmánuði. Umfang þessa rannsóknarþáttar verður breytilegt, enda ekki alltaf tilefni né aðstæður til rannsókna af þessu tagi.

19) *Skólahald.* Gert er ráð fyrir að Skálholtsrannsóknir verði felldar inn í kennsludagskrá Fornleifaskóla FSÍ árin 2000-2006. Kostnaður vegna reksturs skólans verður greiddur úr sjóði FSÍ. Verða þá um 10-15 nemendur sem taka þátt í rannsókninni og mun hún því njóta starfsframlags nemenda. Hér er gert ráð fyrir að vinnuframlag þeirra samsvari 7,5 mannmánuðum á hverju sumri.

20) *Heildarkostnaður* við uppgröft verður 72,8 milljónir að frátöldu framlagi FSÍ. Að auki skal gera ráð fyrir 8,2 milljónum króna í lokaúrvinnslu og frágang og verður því kostnaður alls 80 milljónir.

Skrá yfir fornleifar

ÁR-380 Skálholt
"Biskups stóll og beneficium...Jarðýrleikinn er óviss.„ JÁM, 290. "Jörðin var hluti af landnámi Mosfellinga, og fara ekki sögur af byggð þar fyrr en þeir velja þar biskupsstóli [stað] árið 1056. Var þar síðan biskupsstóll í meira en 7 aldir. Jörðin var oftast tvíbýlisjörð á síðustu öld og til 1927. Hún er landstór 12-14 km2. Brúará er á vesturmörkum hennar og Hvítá á austurmörkum sunnanverðum... Syðsti hluti landsins er Skálholtstunga...„ AK Biskupstungur, 117.

ÁR-380:001 tóft, bústaður 64°07.485N 20°31.510V
Bærinn stóð á brekkubrún sunnan og suðvestan við kirkjuna og sjást þar enn tóftaleifar. Rofum yngsta bæjarins var rutt niður brekkuna á 6. áratugnum.
Ójafnt svæði sem myndar lágann hól sem liggur austur - vestur. Rústabungan er á brekkubrún. Hún er mjög óregluleg og liggur lág dökk eftir henni norðarlega (e.t.v. ummerki um það er rústum var ýtt fram).
Á uppdrætti frá 1784 eru merkt; skólinn, skólaskáli, *conrectoris* hús, göng, sjúkrastofa skólans, sýruklefi, geymsluhús - skemmur, borðstofa skólans, smjörklefi - skemma, skólaþjónustuhús, britakamers, spunahús, garns- og ullarhús, vefarahús, búr, eldhús, suðurkamers, perstskamers, malarakamers, norðurkamers, bókakamers, daglegsetukamers, innstakamers, miðkamers, fremstakamers, fremstastofa, stórastofa, biskupakamers, litla- eða bókakamers. Sunnan við kirkjuna. Er einnig merkt á yfirlitsuppdrátt af Skálholti frá 4. júní 1996 og á túnakorti frá 1920, þá sem austur- og vesturbær.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254; Yfirlitskort; Túnakort

ÁR-380:002 kirkja 64°07.506N 20°31.467V
"Skálholtskirkja sú er nú stendur, á breiðum hól sunnan við núverandi byggingar á staðnum en norðan við gamla bæinn, er á grunni eldri kirkjubygginga. Kirkjugrunnarnir og göng milli bæjar og kirkju voru grafin upp 1953-1958.„
Ekki sést til eldri kirkna vegna þess að núverandi kirkja stendur á sama grunni og þær eldri.
1927: "Gömul kirkja stendur vestast á grunni dómkirkjunnar fornu. Hún hefur skekkzt af veðragangi og jarðskjálftum (t.d. árið 1896) en jafnan verið hresst við eftir föngum til þess að eigi þyrfti að rífa hana fyrr en í síðustu lög...geymir hún þær fornminjar, sem enn eru varðveittar í Skálholti„ "Í Skálholti hafa staðið alls 9 kirkjur þegar sú sem þar stendur nú er ekki talin með, þar af 1 bændakirkja, sú fyrsta, 6 dómkirkjur eða biskupakirkjur og 2 sóknarkirkjur. Af þeim hafa 2 brunnið og 1 skemmst í óveðri. Ekki verður með vissu sagt til um aldur þeirra því sumar eru byggðar í áföngum og sumar hafa hlotið það gagngerar viðgerðirað áhöld eru um hvort ekki sé um nýja kirkju Grafinn upp við fornleifarannsóknir á Skálholti 1954-1958. Ekki er heldur vitað með vissu um byggingarár hinna tveggja elstu„
Gissurarkirkja hvíta 1000-1082+; Gissurakirkja biskups -1082-1153 (viðbót milli 1134-1148); Klængskirkja 1153-1309 (stöpull +1195-1309, endurbygging kórs og kirkju +1270); Árnakirkja 1310-1527 (fok 1319, stöpull endurnýjaður 1400, viðgerð +1471, grjótveggur um 1516, viðgerð um 1524); Ögmundarkirkja 1527-1567; Gíslakirkja 1567-1650/1673 (flatamál 607.64m2); Brynjólfskirkja 1650-1802 (kór 1673, stöpull 1679, flatamál 231.67m2); Valgerðarkirkja 1802-1852 (flatarmál 55,04m2) og sóknarkirkja 1852-1956 (turn 1878, flatrmál 55.10m2).

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 58; HÁ, Skálholt Kirkjur, 301-3

ÁR-380:003 heimild um útihús 64°07.697N 20°31.414V
Merkt á túnakort vesturbæjar, í norðurenda norðurtúns.
Fannst ekki við vettvangskönnun. Á þessu svæði stendur nú fjós.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Túnakort

ÁR-380:004 heimild um útihús 64°07.485N 20°31.510V
Merkt á túnakort austurbæjar, í miðju túni.
Fannst ekki við vettvangsathugun.

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar
Heimildir: Túnakort

ÁR-380:005 heimild um útihús 64°07.505N 20°31.517V
Merkt á uppdrætti frá 1784; hesthús, fjós, hlaða, nauthús, hjallur, móhús, vinnumanna-skemma, skemma Einars brita, skreiðar-skemma, soðbúr, reiðingaskemma, lambhús og Kindluteigs-hesthús [svo] innan og við hey-garð vestan við kirkjuna. Einnig merkt á túnakort vesturbæjar.
Hefur staðið þar sem nú er bílastæði vestan við kirkjuna, og á svæðinu vestan við það.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254; Túnakort

ÁR-380:006 heimild um útihús 64°07.505N 20°31.517V
Merkt á uppdrætti frá 1784; geymsluhús, *conrectoris,* eldhús, smiðja, vinnumannaskemma og skemma Einars brita.
Hefur staðið á svæðinu þar sem nú er nýbygging (íbúðarhús vígslubiskups).

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254

ÁR-380:007 heimild um útihús 64°07.485N 20°31.510V
Merkt á uppdrætti frá 1784; gamalt prenthús. Vestan við bústaðinn. Einnig merkt á túnakort vesturbæjar
Ekki er að sjá ummerki vestan við íbúðarhúsið, þar er malbikað fyrir aðkeyrslu, sléttuð brekka vestan við og síðan kemur stórt malbikað bílastæði. Séu minjar undir því eru þær huldar sjónum.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254; Túnakort

ÁR-380:008 heimild um kálgarða 64°07.485N 20°31.510V
Merktir á uppdrætti frá 1784.
Ekki er að sjá ummerki vestan við íbúðarhúsið, þar er malbikað fyrir aðkeyrslu, sléttuð brekka vestan við og síðan kemur stórt malbikað bílastæði. Séu minjar undir því eru þær huldar sjónum.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254

ÁR-380:009 heimild um heygarð 64°07.505N 20°31.517V
Merktur á uppdrætti frá 1784 og á túnakort vesturbæjar.
Hefur staðið þar sem nú er bílastæði vestan við kirkjuna, og á svæðinu vestan við það.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254; Túnakort

ÁR-380:010 tóft, smiðja 64°07.485N 20°31.660V
Merkt á uppdrætti frá 1784; smiðja. Einnig merkt sem tóft á yfirlitskort af Skálholti frá 1996. Sunnan við Kyndluhól og Þorláksbrunn.
Ferhyrnd, mjög ógreinileg tóft er sunnan við Kyndluhól. Hún liggur nokkurnvegin austur vestur, norður og suðurveggir sjást að hluta, og partur úr vesturvegg. Ekki er neitt grjót sýnileg í hleðslu.

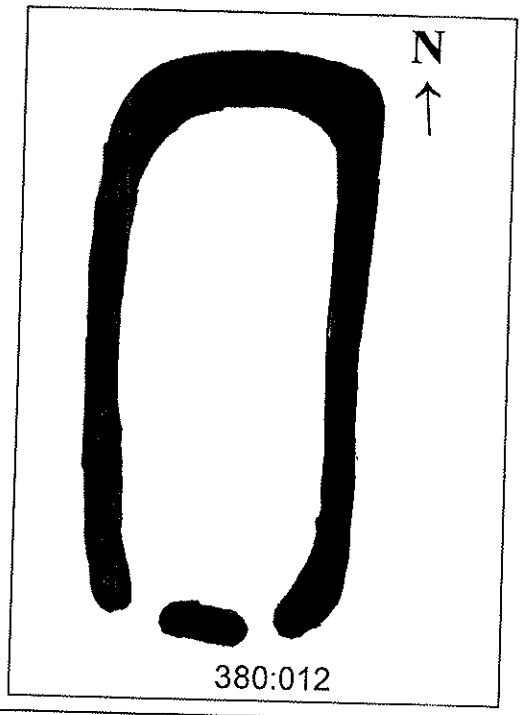
Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: HÁ Íslenski torfbærinn, 254; Yfirlitskort

ÁR-380:011 gata, leið 64°07.531N 20°31.782V
Fornar traðir, merktar á yfirlitsuppdrátt af Skálholti frá 4. júní 1996. Liggja norðan við veg að sumarbúðum. í brekku, því næst hávestur af íbúðarhúsi vígslubiskups. Vestan við Kvernarlæk má sjá

lægð sem líklega eru þessar traðir.
Vaxnar grasi og mosa, sjást á ca. 16 m. kafla með vissu og stefna þar norðaustur - suðvestur, en virðast beygja við suðvestur endann og gætu þar farið að liggja til norðvestur.

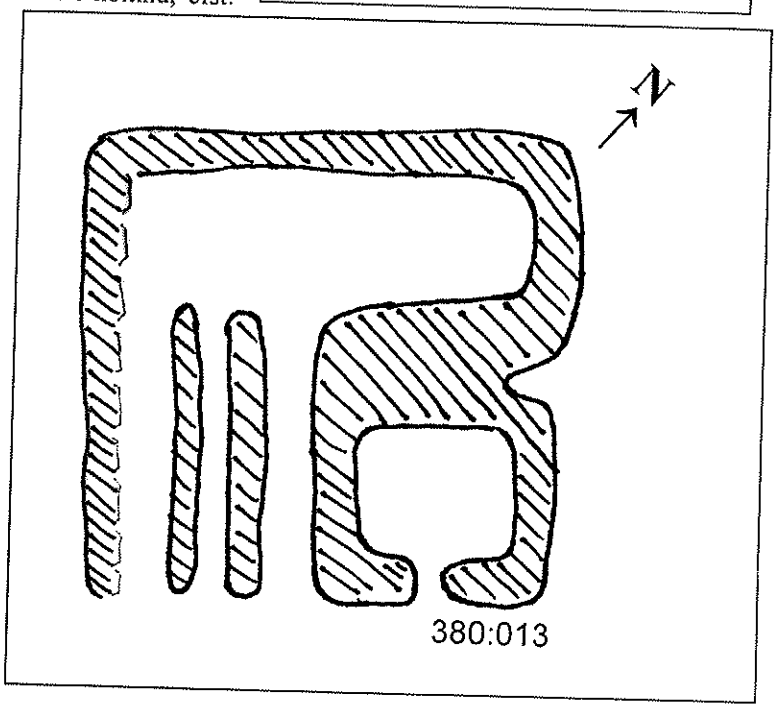
Hættumat: mikil hætta vegna abúðar
Heimildir: Yfirlitsuppdráttur

ÁR-380:012 tóft, óþekkt
64°07.603N 20°31.317V
Tóft, merkt á yfirlitsuppdrátt af Skálholti frá 4. júní 1996. Um 30 m suðaustan við minnisvarða um Jón Arason.
Tóftin liggur á þýfðu grasigrónu svæði, um 4 m. austan við veginn sem liggur að Skálholti frá Skólavörðu.
Ílöng tóft sem liggur norður-suður. Inngangur virðist vera í suður enda. Ekki sést neitt grjót í veggjarhleðsunni.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Yfirlitsuppdráttur

ÁR-380:013 tóft, fjárhús
64°07.482N 20°31.959V
Tóft, merkt á yfirlitsuppdrátt af Skálholti frá 4. júní 1996. Á milli vesturenda 038 og vegar að sumarbúðum. Tóftin liggur á holti austan við sumarbústaði, um 70 m. frá eystri bústað.
Grónar tóftir vestarlega í lágu holti vestur af Skálholtsbænum, húsin hafa staðið sunnan í holtinu, efst. Væntanlega fjárhús og hlaða, tvístæðuhús. Tætlur úr bárujárnsþaki og spýtum í tóftinni. Grjóthlaðinn að innan (sést best í fjárhúsinu).

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar

Heimildir: Yfirlitskort

ÁR-380:014 mannvirki, göng
64°07.506N
20°31.467V
Gangur var milli bæjar og dómkirkju þegar á öndverðri 13. öld og hélst á sama stað til 1785, Á 13. öld var hann kallaður forskáli, 1541 er hann nefndur göng, en á 17. öld og síðar ætíð kallaður undirgangurinn. Hann stefndi í suðvestur frá suðurhlið kirkjunnar, var að mestu eða öllu leyti í jörð inni í garðinum, en með veggjum sunnan við garðinn.,,
Göngin hafa verið endurgerð að hluta. Nú er inngangur inn í þau, lokuð með viðardyrum, um 20 m sunnan við kirkjuna.
"Gangurinn var um 18 m langur milli húsa, 1,25 m breiður, seinast þó aðeins um 1 m, gólfið hallandi um 5°-6° upp til kirkju, veggir hlaðnir úr grjóti, en ef til vill torfi efst, uppgerð eins og í venjulegum göngum á 17. og 18. öld, með bitum, dvergum, ás og refti, en engum stoðum, heldur hafa bitar hvílt á veggrúnum, enda er stoða aldrei getið þótt aðrir viðir séu taldir upp, gólfið lagt hellum og lokræsi undir. Gangurinn kom á miðja framkirkju Ögmundar biskups og opnaðist þar með stigauppgangi upp á kirkjugólf. Á kirkju Brynjólfs biskuops lá gangurinn undir suðurstúkuna og opnaðist með uppgöngu rétt inn undan henni. Undirgangurinn var gerður upp í september 1958, og stjórnaði Kristján Eldjárn því verki... Yfirgerð gangsins er öll miðuð við hentugleika, en ekki er reynt að stæla neitt gamalt. Upprunalegt er fyrst og fremst gólfið með lokræsinu og undirstöðurnar að langmestu leyti. Hurðin frá

síðustu timburkikrjunni var sett fyrir ganginn.„
Grafinn upp við fornleifarannsóknir á Skálholti 1954-1958.
Heimildir: KE Skálholt. Fornleifarannsóknir, 45-6

ÁR-380:015 *Réttarholt* heimild um rétt 64°07.683N 20°33.717V
"Réttarholt er allstórt og sumstaðar nærri því skorið sundur af mýrarvikum.„ "Þar vottaði enn fyrir fjárréttarbroti árið 1927.„
Ekki sést til neinna fornleifa á Réttarholtinu, sem er mjög þýft.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 61; SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 156

ÁR-380:017 *Folaldavað* örnefni, vað
"Folaldavað er nú orðið rangnefni, því alstaðar er Brúará sundvatn á þessum stöðum. En ástæðulaust er að efast um, að hún hafi einhvern tíma verið reið þarna, því áin breytir sér oft, og nýjar eyrar myndast og hverfa á víxl.„

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 61

ÁR-380:018 *Digra-Sigga* örnefni, landamerki
"Digra-Sigga er klettabelti nyrst í Skálholtslandi. Mætast þar landareignir Skálholts, Hrosshaga og Spóastaða.„ "Digra-Sigga nefnist vörðubrot á klettabelti norðvestast í Skálholtslandi... Örnefnið bendir til, að þessi landamerkjavarða hafi í öndverðu þótt allfyrirferðamikil.
Fannst ekki við vettvangsathugun.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 61; SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 158-9

ÁR-380:020 *Vörðuás* varða 64°08.347N 20°32.328V
"Vörðuás. Þar sér enn vörðubrot.„
Þrjár vörður standa á ás, austan Spóastaða.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 62

ÁR-380:021 heimild um leið
"Tíðaholt nefnist holt eitt allmikið... Samnefnt holt er og í suðaustur frá staðnum og heitir Tíðarskarð, þar sem leiðin liggur yfir það.„ "leiðin liggur yfir þetta holt frá Skálholti að Iðuferju.„
Fannst ekki við vettvangsathugun

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 62; SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 159

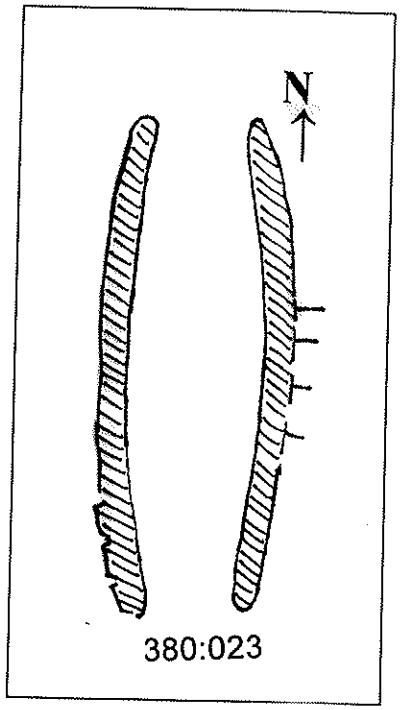
ÁR-380:022 *Skólavarða* varða 64°07.755N 20°31.354V
"Skólavarða sú, sem enn sér merki til í Skálholti, er nú orðin ærið hrörleg, og mun mannshöndin hafa gert sitt til að eyðileggja hana, ef satt er að grjót hafi verið rifið úr henni til húsbygginga.„
Stendur á hæð norðan við Skálholt við þjóðveginn.
Samkvæmt lýsingu háaldraðs manns, sem nú er látinn fyrir nokkuru [svo], var varðan öll hlaðin úr stórgrýti; þess sér enn merki. Hún náði stórum manni í öxl. Uppi á brúnum hennar voru 4 bekkir, og var þar rúm fyrir 12 manns, þrjá á hverjum. Á hornum vörðunnar voru reistir ferhyrndir steinar, nokkru hærri en bekkirnir. En ofan í vörðuna miðja var laut eða skál; hvíldu þar fætur þeirra, er sátu á bekkjunum.„ "Eins og nafnið bendir til, hlóðu skólapiltar í Skálholti þessa vörðu í öndverðu, og ætla má að þeir hafi oft setið uppi á vörðunni og rætt þar áhugamál sín.„ Samkvæmt fréttastofu sjónvarps var gert við vörðuna 1998.

Hættumat: hætta vegna abúðar
Heimildir: Árbók 1927, 62

ÁR-380:023 *Forni-Stöðull* tóft, rétt 64°07.584N 20°31.410V

"Forni stöðull mun hafa verið grasflöt, en þar var í byrjun þessarar aldar gerð allstór fjárrétt hlaðin úr gróti„ "Þar [á Forna-Stöðli] er sagt, að Jón biskup Arason og fylgdarmenn hans hafi reist tjöld sín, er þeir komu til Skálholts árin 1548 og 1550.„

Ílöng tóft sem liggur í brekku í þýfðu landi, um 20 m vestan við veg sem liggur frá Skólavörðu að Skálholti. Tóftin snýr norður-suður, og sjást langveggir enn, en hún viðrist opin í báða enda. Við suður enda tóftarinnar liggur grjót í hrúgu. Óvíst er hvort það tengist tóftinni. Veggirnir eru hlaðnir úr torfi og grjóti.

Hættumat: hætta vegna abúðar
Heimildir: Árbók 1927, 62; SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 160-1.

ÁR-380:024 *Borgarhólar* heimild um rétt

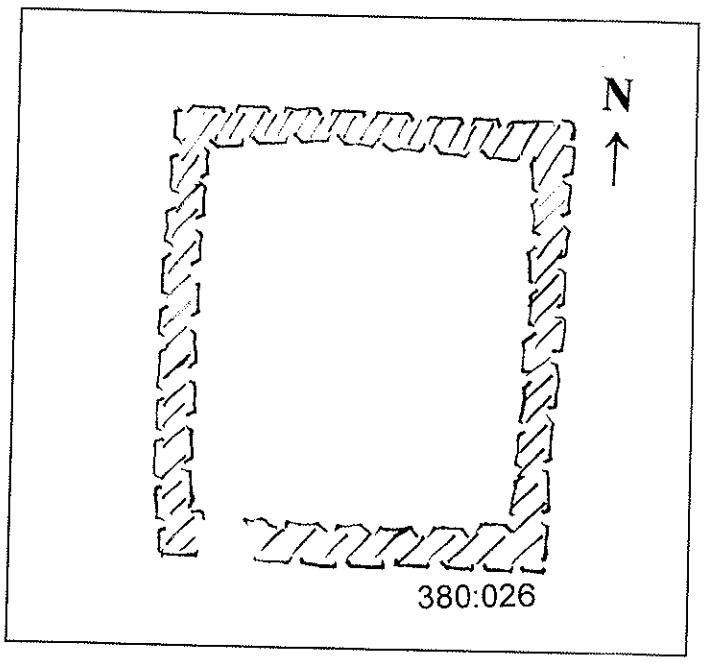
"Borgarhólar eru tveir vallendishólar, og vottar þar enn fyrir fjárborg„ Borgarhólar fundust ekki.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 62

ÁR-380:026 tóft, naust
64°06.985N 20°31.763V

"Torfholts er getið í sambandi við grjótflutning til Skálholts á dögum Stefáns biskups Jónssonar. Er þar sagt, að þar væri þá skipsnaust "við ósinn„ sem mun eiga að tákna Undapoll... Undapollur er grunnt sýki sem mynnir út í Hvítá. Er það nú í daglegu tali jafnan nefnt Pollur eða Hundapollur.„

Tóftin liggur í miklum halla, ofarlega í Torfholti, um 400 m. vestur af Undapolli Ferhyrndur garður, myndaður af óreglulegri steinahleðslu sem er alveg í jarðhæð. Hugsanlegur inngangur í norðvesturhorni.

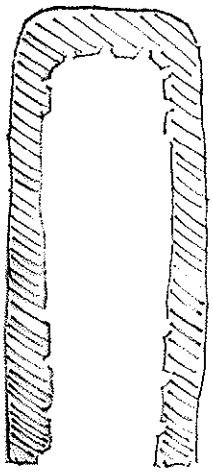
Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 62

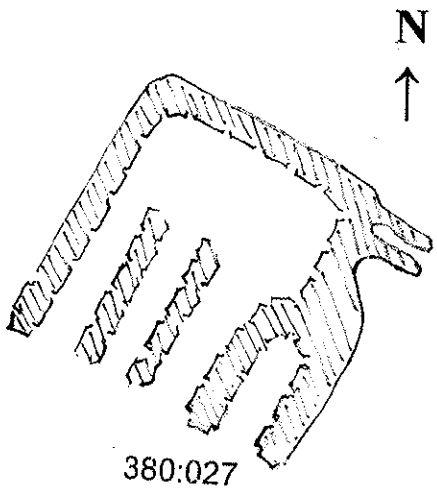
ÁR-380:027 *Hestaklettur* tóft, fjárhús 64°06.796N 20°33.057V

"Hestaklettur sést nú naumast, með því að fjárhús hefir verið byggt þar.„

Á svæðinu eru tvær fjárhústóftir sem standa utan í brekku, um 500 m. norðaustan við Brúará. Vestari tóftin stendur á klöpp (Hestaklettur?). Hún snýr norður - suður, inngangurinn er í norður enda. Við norður enda tóftarinnar eru steinraðir um 1 m. frá veggjunum, garðar. Veggir eru mun greinilegri í norður enda. Tóftin er aðeins dýpri í suður enda, líklegt er að þar hafi veirð hlaða. Austari tóftin snýr norðvestur - suðaustur, inngangurinn er í norðvestur endanum. Þetta er tvístæðuhús, með greinilegri hlöðu í suðausturenda austurhúsinns, sem eru mun stærra en það vestra. Einnig eru greinilegir garðar í austari húsinu, sem standa um 30 sm. hátt. Einnig virðist vera lítið hús eða hólf sem liggur í vestur út frá suðvesturhorni tóftarinnar. Báðar tóftirnar eru grjót og torfhlaðnar, að hluta til byggðar inn í holtið. Inn í þeim eru miklar timbur og bárujárnsleifar.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 63

ÁR-380:028 *Smiðjuhólar* þúst, smiðja 64°08.445N 20°30.664V
Smiðjuhólar nefnast tvö allstór holt austur við Langasund. Er mælt að þar hafi staðið smiðja Illuga staðarsmiðs Jónssonar, sem uppi var á dögum Finns biskups Jónssonar.„
Ekki er um nein greinileg mannvirki að ræða, þó er ílöng þúst (8x4 m. norður - suður) efst á nyrðra holtinu. Er þó trúlega náttúruleg.
Um 10 m. norðan við þústina er steinhlaðin varða, um 1 m. í ummál, 70 sm. há.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 63

ÁR-380:029 *Stekkatún/Stekkjartún* örnefni, stekkur 64°06.600N 20°32.388V
"Stekkatún (Stekkjartún) eru allmiklir vall-lendishæð; þar eru nú kartöflugarðar.„
Á hæsta hólnum á miðju Stekkatúninu eru hugsanlegar tóftir. Þetta er ógreinilegt þar sem að hóllinn er mjög þýfður
Ein hugsanleg tóft liggur austur – vestur efst á hólnum. Ekki sjást neinar hleðslur, en á svæðinur er dæld (10x5 m.) og eru nokkrir steinar við vesturenda hennar. Ekki víst að um mannvirkju sé að ræða.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 63

ÁR-380:030 *Helgu-Systur* varða 64°07.906N 20°31.359V
"Helgu-Systur eru tvö vörðubrot austur við Langasund.„
Tvær vörður hlið við hlið. Önnur stendur, einungis neðri hluti eftir af hinni.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 63

ÁR-380:031 *Íragerði* þúst, legstaður 64°07.619N 20°31.622V
"Íragerði nefnist enn í dag norðvesturhluti tún þess er fylgir vestari hálflendu Skálholtsstaðar, í norðvestur frá bænum. Er mælt, að þar hafi veirð dysjaðir sveinar Jóns biskups Gerrekssonar, er

drepnir voru 1433.„
Lítill hringlaga hóll í grasigróinni brekku um 70 m norðan við aðalbílastæðið.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 63

ÁR-380:033 *Biskupatraðir* heimild um traðir 64°07.548N 20°31.387V
"Biskupatraðir (venjulega nefndar "traðir„) liggja meðfram kirkjugarði að norðanverðu. Fram með tröðum þessum að norðan er laut ein, og eru það hinar eiginlegu "Biskupatraðir„.„
Á þessu svæði liggur nú malarvegur, og sést því ekki til gömlu traðanna.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 64

ÁR-380:034 heimild um legstað 64°07.548N 20°31.387V
"Hefur kirkjugarðurinn verið færður saman í eina tíð, enda koma stundum up mannabein upp úr Biskupströðum hinum yngri.„ Árb. '27. Gamli kirkjugarðurinn er merktur inn á yfirlitskort frá 1996
"Eg athugaði vandlega alla legsteina og legsteinabrot í Skálholti. Fann eg legstein Odds byskups [svo] Einarssonar mestallan og sömuleiðis legstein Gísla Magnússonar frá Hlíðarenda; lá hann í brotum hingað og þangað; las á legstein Finns biskups, sem er úti undir kirkjugólfinu.„ Árb. '08.
"Skynsamlegast virðist að skipta gröfum í tvo meginflokka eftir aldri: Grafir manna sem jarðaðir hafa verið í kirkjunni fyrir 1650, þegar síðasta stóra dómkirkjan var rifin, og grafir gerðar inni í Brynjólfskirkju eftir miðja 17. öld. Allar grafir í suðurstúku, kringum steinþró Páls biskups, eru þá eldri en 1650. Sennilega eru þær flestar eða allar frá 16. eða 17. öld því þarna hefur bersýnilega verið margsinnis grafið, og eldri grafir hafa ekki haft mikla möguleika til að sleppa óskaddaðar. Á þessu svæði voru grafir aðeins sem svartar randir. Þær fáu grafir, sem taldar eru upp í norðurstúku, eru með sama marki brenndar og allar eldri en 1650. Nokkrar grafir vestan klappar, í framkirkju, eru mjög fornlegar og munu hafa verið í gömlu kirkjunni... Þær geta verið frá miðöldum. Nokkrar aðrar, sem stórskaddaðar hafa verið af 17. og 18. aldar gröfum, geta verið eitthvað eldri en Brynjólfskirkja. En þorri grafa í framkirkju eru grafir þeirra manna sem jarðaðir hafa verið í Brynjólfskirkju, frá um 1650 til loka 18. aldar.„ KE Skálholt. Fornleifarannsóknir.
Grafinn upp að hluta 1954-1958.
Svæðið þar sem gamli kirkjugarðurinn stóð hefur verið fyllt upp í að hluta, og trúlega eitthvað sléttað. Því er ekki að sjá nein ummerki um garðinn.

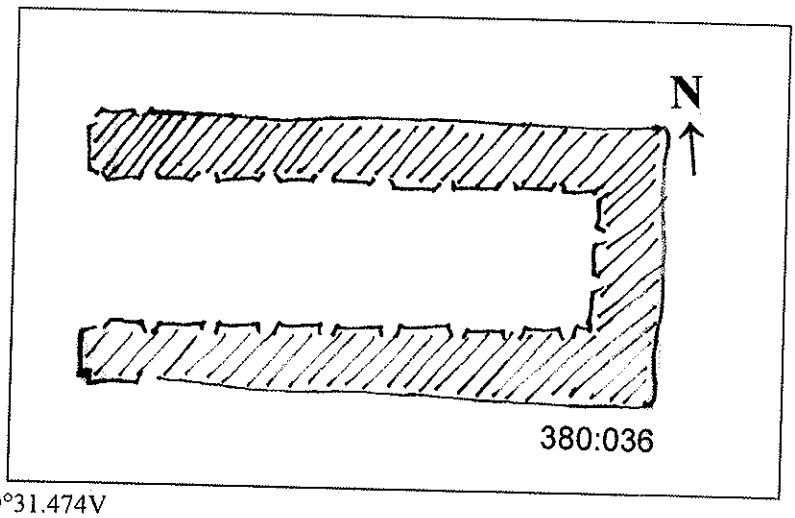
Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 64; Ábók 1908, 42, Yfirlitskort; KE Skálholt. Fornleifarannsóknir, 136-7

ÁR-380:035 *Virkishóll* heimild um virki 64°07.548N 20°31.387V
"Virkishóll. Svo hefur sá, er þetta ritar, leyft sér að nefna hól þann, er enn sýnir glöggt minjar virkis þess, sem Skálhyltingar höfðu sér til varnar árið 1548, er Jón biskup Arason veitti þeim heimsókn á staðinn. Hóll þessi ber naumast nokkuð sérstakt nafn, en þó mun hann hafa verið nefndur Virkishóll, og ætti það nafn að festast við hann svo hann gleymist síðar.„
Svæðið þar sem þessi hóll mun hafa staðið hefur verið að hluta sléttað og liggur þar nú vegur og íbúðarhús.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 64

ÁR-380:036 *Þorláksbúð* tóft, 64°07.524N 20°31.480V
Þorláksbúð er eitt þeirra örnefna, sem kennt er við Þorlák biskup hinn helga. Mun hún stafa frá Ögmundi biskupi Pálssyni. Á dögum hans brann Skálholtskirkja, og lét biskup þá reisa hús þetta til bráðabirgða, til þess að guðþjónustum yrði haldið uppi.„

Mjög greinileg toft sem liggur austur-vestur með inngang í vestur-enda. Hefur trúlega verið endur-hlaðin við uppgröft 1954-8. Veggirnir eru um 1 m á þykkt, og eru steinar á innri brún.
"Tóft Þorláksbúðar, sú er nú sést, er nál. 6 faðmar á lengd og 3 faðmar á breidd.„
Grafinn upp við fornleifarannsóknir í Skálholti 1954-1958.
Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 64

ÁR-380:037 *Fjóskelda*
örnefni, fjós 64°07.505N 20°31.474V
"Fjóskelda sést nú naumast. Hefur hún verið þurkuð upp með lokræsi.„
Hefur staðið undir bílastæði vestan við kirkju.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 64

ÁR-380:038 *Varðabrunnur* örnefni, brunnur 64°07.485N 20°31.660V
"Nafnið Varðabrunnur er talið allgamalt.„
Þar sem brunnur á að vera standa 3-4 steinar upp úr grasi. Þarna er skurður grafinn niður brekkuna fast við.

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar
Heimildir: Árbók 1927, 65

ÁR-380:039 *Kyndluhóll* öskuhaugur 64°07.485N 20°31.660V
"Kyndluhóll er allstór, sléttur hóll í túninu vestur af staðnum, suður við vestri heimreið. Við gröft í hól þennan hefir komið í ljós, að hann er eintóm aska og brunnin bein. Nafnið er ef til vill afbakað fyrir Kyndlahól.„ Á grunnmynd af Skálholtsstað frá 1784 er þessi hóll merktur sem öskuhaugur
Um 5 m hár hringlaga hóll, grasi gróinn. Kyndluhóll er í brekku vestan við gamla bæjarstæðið við bakka Kvernarlæks.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar
Heimildir: Árbók 1927, 65; HÁ Íslenski torfbærinn, 254

ÁR-380:040 *Þorláksbrunnur* heimild um brunn 64°07.492N 20°31.650V
Þorláksbrunnur er enn eitt örnefni, kennt við Þorlák biskup hinn helga. Brunnur þessi er sunnan undir Kyndluhóli, norðan við hina vestri heimreið til staðarins. Var hann í ógáti fylltur grjóti árið 1902 og ber síðan minna á honum en áður.„ Einnig merkt inn á grunnmynd af Skálholti frá 1784.
Sunnan við Kyndluhól má sjá þúst gróna grasi.
Ath var grafið í þennan brunn í rannsóknina 1954.

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar
Heimildir: Árbók 1927, 65; HÁ Íslenski torfbærinn, 254

ÁR-380:041 *Draugadý* örnefni, draugur 64°07.906N 20°31.359V
"Draugadý ber sennilega að setja í samband við nöfnin Draugahver og Draugaslóð, sem bæði eru í Laugarásslandi. Hafa þau varðveizt í sambandi við þá sögn, að kölski hafi ætlað að bera Draugahver alla leið til Skálholts, en orðið að snúa aftur, vegna þess að kirkjuklukkunum á staðnum var hringt til að skjóta honum skelk í bringu. Var það þó þarflaust, enda hafa Skálhyltingar síðan lítið lofað það verk.„

Mýrarsvæði sunnan við afleggjarann að Skálholti við Skólavörðu.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 65

ÁR-380:042 heimild
"...skammt fyrir sunnan Kringlu sézt enn glöggt móta fyrir fornum garði. Gæti vel hugsazt, að þar væri kominn Jólavallagarður hinn forni; enn ekkert skal hér fullyrt um það mál.„
Ekki er vitað hvar þetta er.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1927, 65

ÁR-380:043 heimild um mógrafir
"Kerslækur myndast í sunnanverðu Markasundi, sem það er orðið æði votlent. Hann mun draga nafn af því að í honum er víða hyljótt. Kerslækur rennur fyrstur en beygir brátt í vestur og fellur í Brúará. Hann deilir löndum Skálholts og Spóastaða. Við hann eru sumsstaðar mógrafir.„
Ekki fundust nein merki um mógrafir við Kerslæk.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 159

ÁR-380:045 *Skyrvað* heimild um vað
"Skyrvað nefnist staðurinn, þar sem venjulega er farið yfir Skyrvaðskeldu, sem er á landamerkjum Skálholts og Hrosshaga...„
Fannst ekki. Landið hér hefur verið mikið ræst fram, áveituskurðir grafnir.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 162

ÁR-380:046 *Staupasteinn* örnefni 64°07.505N 20°31.517V
"Staupasteinn er stór ferhyrndur steinn. Hann var sokkinn mjög djúpt árið 1927. Nokkru eftir síðustu aldamót var steininum lyft úr jörðu, og kom þá í ljós að hann var fleygmyndaður að neðan.„
"Við Staupastein er sagt, að biskupar og annað stórmenni hafi drukkið hestaskál áður en riðið var úr hlaði. Brynjúlfur Jónsson frá Minna-Núpi kemst þannig að orði um Staupastein árið 1902: "Staupasteinn er nú hið eina, að kalla má, sem minnir á hinn forna Skálholtsstað. Hann er bjargmikið og stendur hjá bænum við traðirnar, er þó nú mjög sokkinn. Þar stigu gestir á bak og drukku "hestaskál„ er þeir lögðu af stað.„ (Árbók 1904 bls.21).

Heimildir: SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 164-5

ÁR-380:047 *Þorlákssæti* sögustaður 64°07.755N 20°31.354V
"[Þorlákssæti] nefnist klettur með örlitlu þrepi fyrir neðan, hæfilegu til að láta fæturna hvíla á, þegar setið er á klettinum. Þessi klettur er í klettabelti á vesturbrún Langasunds, norðaustur af staðnum.„
"Þorlákssæti dregur nafn af því, að sagt er að Þorlákur biskup hinn helgi Þórhallsson hafi oft setið þar, enda næðissamara en heima á staðnum.„

Hættumat: engin hætta
Heimildir: SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 160

ÁR-380:048 *Kvernalækur/Myllulækur* heimild um myllu 64°07.485N 20°31.660V

"Kvernalækur. Svo nefndist fyrr á öldum lækurinn, sem rennur vestan við Íragerði og Kyndluhól niður í Undapoll. Dr. Björn Sigfússon hefur bent mér á þetta forna heiti og kveðst hafa rekixt á það í ísl. annálum (útg. Bókmenntafélagsins). Mér er það í barnsminni, að lítið mylnuhús stóð við lækinn skammt neðan við Kyndluhól. Voru kvarnirnar knúðar vatnsafli. lækurinn var þá stundum kallaður Myllulækur.„ Einnig merkt á uppdrætti frá 1784.
Á þessum stað sjást engin mannvirki.

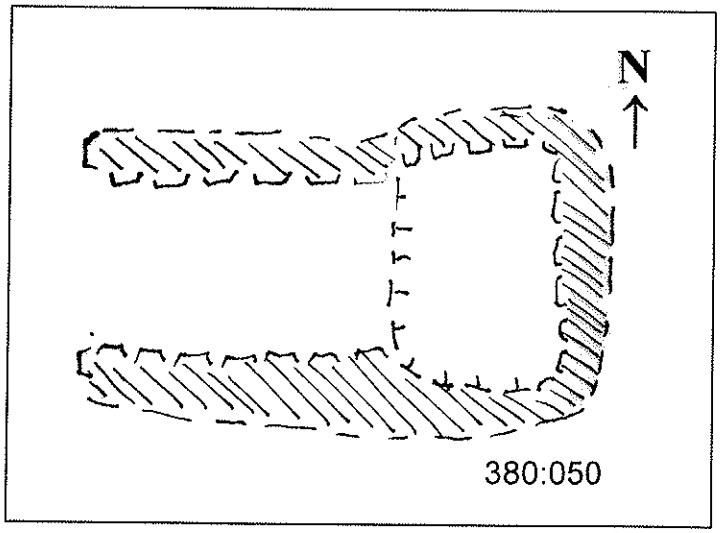
Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar

Heimildir: SS. Nokkur örnefni í Skálholtslandi, 166; HÁ Íslenski torfbærinn, 254

ÁR-380:049 heimild um leið
"Eins og kunnugt er, liggur alfaravegur frá Skálholti út yfir Spóastaðaferjustað...„
Fannst ekki við vettvagnskönnun.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Árbók 1905, 47

ÁR-380:050 tóft, fjárhús 64°08.716N 20°30.980V
Stór tóft liggur efst á norðurenda Fjárhússáss, mýrarkelda rennur um 20 m. vestan við tóftina.
Tóftin snýr austur - vestur, inngangur í vestur enda, hlaða í austurenda þar sem að tóftin er aðeins breiðari og dýpri. Tóftin er hlaðinn úr grjóti og torfi, og liggja leifar af timburstoðum og bárujárnsþaki innan í henni.

Hættumat: engin hætta

ÁR-380:051 tóft, 64°07.538N 20°31.782V
Norðvestan við traðarbút [380:011] á lágum hól. Er nánast í hávestur frá íbúðarhúsi vígslubiskups.
Lágur hóll liggur í norðvestur - suðaustur, á honum mótar fyrir tóft ámóta stórri og hóllinn. Tóftin er vaxin grasi og sinu en er með greinilega dæld í miðju. Austurveggur er ekki greinilegur.
Skógarlundur (barrtré) er um 20 - 30 m. sunnan við.

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar
Heimildir:

ÁR-380:052 hleðsla 64°07.441N 20°32.30V
Um 50 m austur af sumarbústað vestan við Skálholt er hugsanleg hleðsla. Frá brekkunni þar sem holtið lækkar.
Úr brekkunni má sjá stóra steina í framhaldi af stórum steini í brekkunni sem virðist jarðfastur. Steinarnir (8 - 9) eru sokknir, oltnir um og mosavaxnir, en engu líkara en þeir séu leifar hleðslu sem nær niður á jafnsléttu. Aðeins eitt umfar steina, hugsanleg undistaða? Meðfram brekkunni austar er líka hrunið grjót, en ekki eins skipulag.

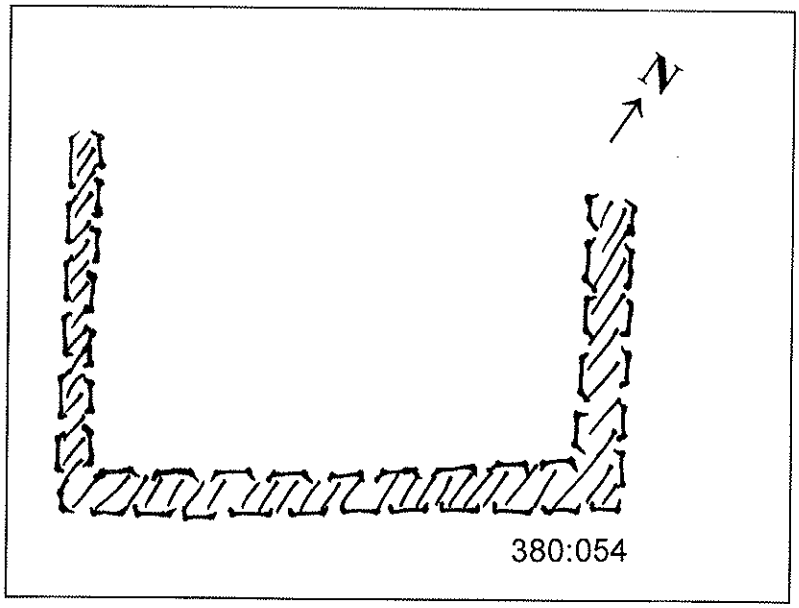
Hættumat: mikil hætta vegna abúðar

ÁR-380:053 tóft 64°07.535N 20°31.845V
Vestur af kirkju, á holti því sem er milli hennar og sunarbústaða, vestur af tröðum [380:011] er hólbunga vaxin grasi og sinu. Óglögg lægð er í hólinn, eins og hús kynni að hafa staðið þar og verið sléttað. Snýr norðvestur - suðaustur.

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar

ÁR-380:054 hleðsla 64°07.449N 20°31.979V

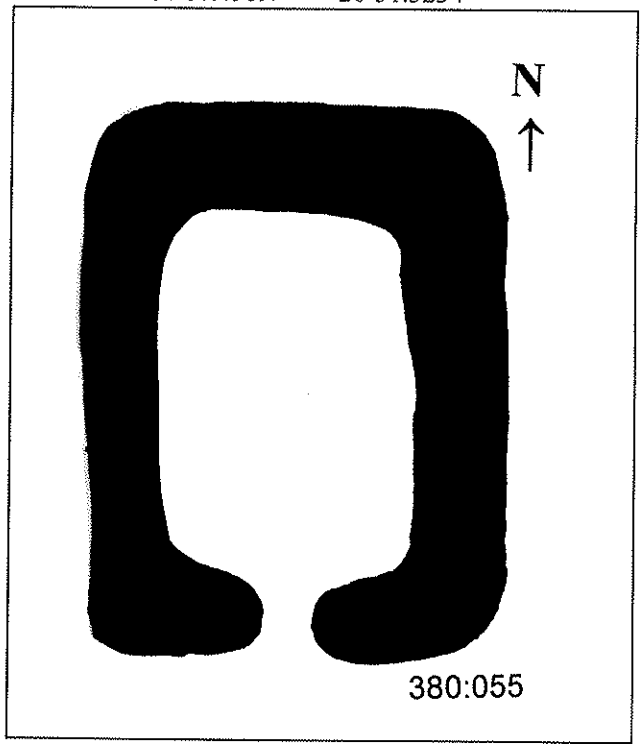
Sunnan undir holtinu vestur af Skálholtsbústað. Neðan við brekkuna liggur nú göngustígur að sumarbústöðum og er hleðslan neðan til í brekkunni norðan við stíg.
Þýfð brekka vaxin grasi og sinu. Nokkrar hríslur (líklega víði) og nokkur lítil barrtré. Austurmörk eru óglögg (gefin breidd er lágmark).
Virðist hafa verið hlaðið um 5 m. norður - suður, þó kafli af þeirri hleðslu sé nú sokkin. Um 30 m. norður af þessu mannvirki er nýleg tvístæðufjárhústóft á brekkubrún [380:013?]. Um 20 m. vestan við þetta gerði er garðbrot [380:052].

Hættumat: mikil hætta vegna abúðar

ÁR-380:055 tóft 64°07.490N 20°31.323V

Um 200 m austan við kirkjuna, í miðju túni stendur grasi vaxin tóft. Hún liggur norður-suður og virðist inngangur vera í suðurenda, en það er nokkuð óljóst. Framan við innganginn er grjóthrúga, bæði hellur og hleðslugrjót, líklegast úr tóftinni. Ekki er vitað um hlutverk þessa mannvirkis, en trúlega er þetta einhverskonar útihús.

Hættumat: mikil hætta vegna ábúðar

Heimildaskrá

Arnór Karlsson. 1980. Biskupstungur, sveitarlýsing. *Sunnlenskar byggðir I.* (Búnaðarsamband Suðurlands).

Brynjúlfur Jónsson. 1904. Rannsókn í Rangárþingi sumarið 1901. *Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1904.* bls.1-32.

1906. Rannsókn í Rangárþingi sumarið 1904. *Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1905.* bls.1-51.

Hörður Ágústsson. 1987. Íslenski torfbærinn. Frosti F. Jóhannesson (ritstj.) *Íslensk þjóðmenning I. Uppruni og umhverfi.*

1990. *Skálholt. Kirkjur.* (Hið íslenska bókmenntafélag: Reykjavík).

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín*, II. Kaupmannahöfn 1943.

Kristján Eldjárn, Håkon Christie & Jón Steffensen. 1988. Skálholt. Fornleifarannsóknir 1954-1958. (Lögberg: Reykjavík).

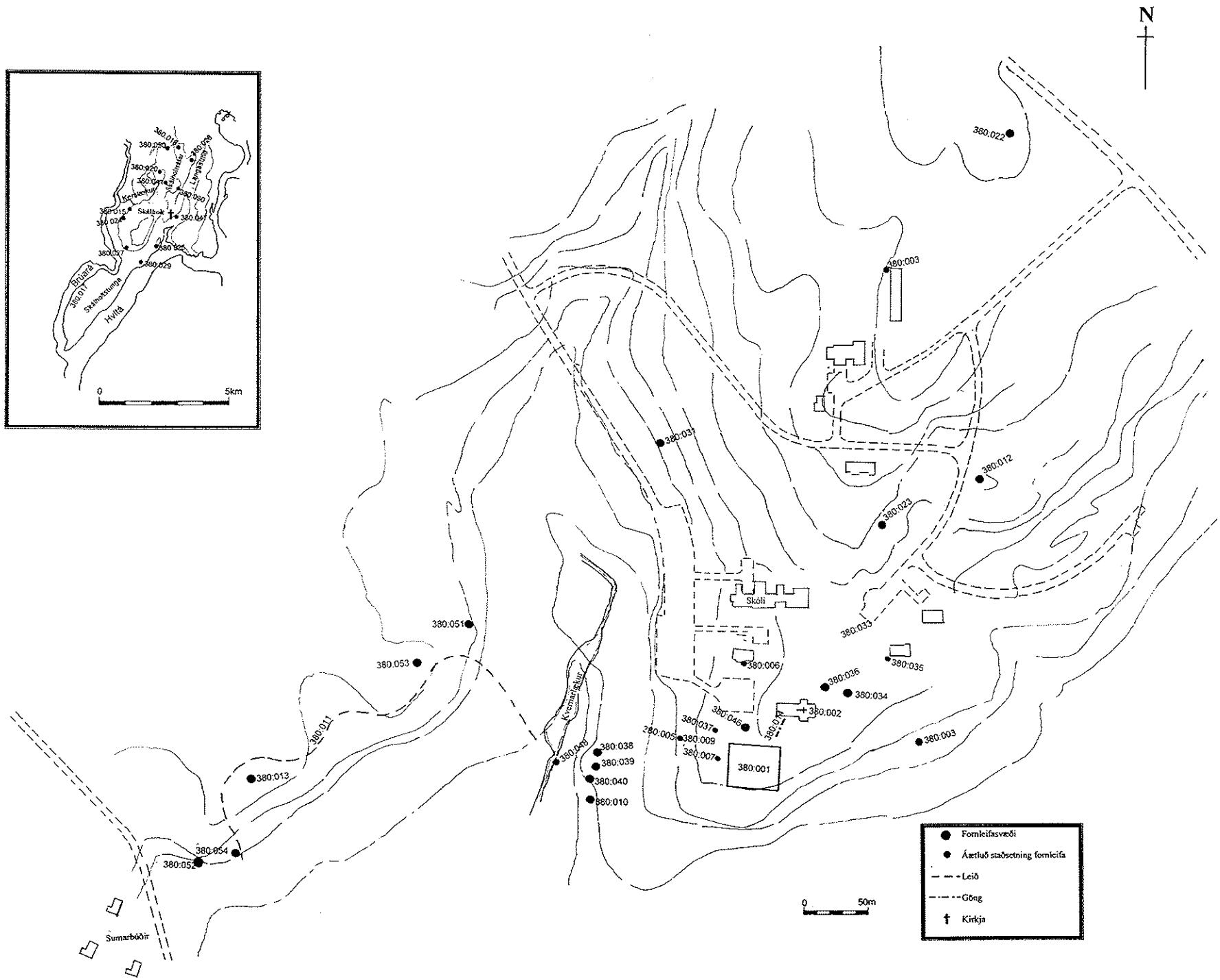
Matthías Þórðarson. 1908. Smávegis. Athugasemdir gerðar á skráingarferð um Árnessýslu ofanverða í júlí 1908. *Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1908.* bls.39-42.

Sigurður Skúlason. 1927. Örnefni um Skálholtsland í Biskupstungum. *Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1927.* bls.58-65.

1953. Nokkur örnefni á Skálholtslandi. *Inn til fjalla. Rit Félags Biskupstungumanna í Reykjavík.* II; 154-66.

Túnakort. Þjóðskjalasafn Íslands. Jarðadeild XIV. Uppdrættir af túnum 1920.

Yfirlitsuppdráttur: *Skálholt – Deiliskipulag.* Lanslagsarkitektar. 4. júní 1996.

N
Skóli
Sumarbúðir
Kvernarlækur
Brúará
Skálholtstunga
Hvítá
Kerlaugará
Skálholt
Laugatúns
0
5km
0
50m
Fornleifasvæði
Áætluð staðsetning fornleifa
Leið
Göng
Kirkja
380:001
380:002
380:003
380:005
380:006
380:007
380:009
380:010
380:011
380:012
380:013
380:022
380:023
380:031
380:033
380:034
380:035
380:036
380:037
380:038
380:039
380:040
380:046
380:048
380:051
380:052
380:053
380:054